

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Vannieuwenburg, A.M.R.

Citation

Vannieuwenburg, A. M. R. (2019, February 5). *Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/68524> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vannieuwenburg, A.M.R.

Title: Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Issue Date: 2019-02-05

10.1. De gesubsidieerde vrijheid

Het ontbreken van sluitende gegevens omtrent het aantal aanhangers van de aanwezige denominaties, de moeilijkheden om de kostprijs van de religieuze diversiteit te bepalen, de door de Grondwet opgeworpen hindernissen om het bestaande systeem te herdenken, de vele ongerijmdheden en ad-hoc constructies, de reacties op het verschijnsel tendensondernemingen, de vragen met betrekking tot de redelijke aanpassing, de arresten omtrent het dragen van religieuze symbolen, het opduiken van de boerkini op het strand, de vragen omtrent de neutraliteit van het GO! of het verkrijgen van uitzonderingen op Belgische en Europese wetgeving, hebben de positie van religie opnieuw onder de aandacht gebracht.

Twee werkgroepen hebben zich recent over deze problemen gebogen. Bij koninklijk besluit¹⁶³⁰ van 10 november, bekendgemaakt in het Belgisch Staatsblad van 7 december 2005, werd beslist tot de oprichting van een commissie belast met het onderzoek en het opstellen van een verslag (over te maken aan de minister van Justitie) over het huidige statuut van de bedienaars van de erediensten.¹⁶³¹ Het verslag diende concrete voorstellen tot hervorming te bevatten. De werkzaamheden van de Commissie werden op 1 november 2005 aangevat¹⁶³² en resulteerden in een lijvig (240 blz.) rapport.¹⁶³³ Een koninklijk besluit van 13 mei 2009¹⁶³⁴ richtte een (nieuwe) werkgroep op die belast wordt met de hervorming van de wetgeving

¹⁶³⁰ Koninklijk besluit van 10 november 2005 houdende oprichting van een Commissie belast met het onderzoek van het statuut van de bedienaars van de erkende erediensten.

¹⁶³¹ Het koninklijk besluit vermeld uitdrukkelijk dat in dit onderzoek “de nadruk wordt gelegd op de ongelijkheden van de toepasselijke stelsels, vooral met betrekking tot de pensioenleeftijd, de cumulatie van de wedden en de integratie van leken in de nomenclaturen opgenomen in de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad”. Het was de bedoeling om, verwijzende naar de grondwettelijke beginselen van gelijkheid en non-discriminatie de bestaande stelsels zo goed als mogelijk op elkaar af te stemmen.

¹⁶³² De aanwijzing van de leden van de Commissie en van de twee medevoorzitters is bepaald in een ministerieel besluit van 27 januari 2006, bekendgemaakt in het Belgisch Staatsblad van 1 februari 2006. Covoorzitters waren de heer Freddy Mortier en mevrouw Marie-Françoise Rigaux.

¹⁶³³ Mortier, F. (e.a.). De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige raad. Verslag van de Commissie der Wijzen. FOD Justitie. Brussel. 2006. 238 blz.

¹⁶³⁴ Koninklijk besluit van 3 mei 2009 houdende oprichting van een werkgroep “die belast is met de hervorming van de wetgeving inzake erediensten en niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties “. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 3 juni 2009.

inzake erediensten en niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties.¹⁶³⁵ Het ministerieel besluit van 28 mei 2009¹⁶³⁶ stelde de samenstelling van de werkgroep vast.¹⁶³⁷

De Commissie van Wijzen (2005 – 2006) en de Werkgroep Magits-Christians (2009-2011) slaagden er in om voor het eerst een duidelijk overzicht te maken van het erkennings- en betoelagingsbeleid inzake levensbeschouwingen en de kostprijs ervan (op federaal vlak) in kaart te brengen. Hierbij kan worden verwezen naar de erkenningscriteria, het statuut en de financiering van de representatieve organen, de personeelsformaties en het statuut van de bedienaars van de erediensten en van de afgevaardigden van de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties. Hierbij werden ook problemen vastgesteld zoals ongelijkheden op het vlak van de pensioenen (toepassing van diverse teller-/noemersystemen met als gevolg voordeligere/nadeligere pensioenberekeningen), pogingen om het stelsel van toepassing voor priesters ... ook toepasbaar te maken op lekenhelpers, inconsequenties dan wel niet langer houdbare particulariteiten op sociaal en fiscaal vlak en op het vlak van wedden. Wat dit laatste betreft werd onder meer verwezen naar de cumulatie van functies (de al dan niet belastbaarheid van bepaalde voordelen, de onduidelijkheden m.b.t. specifieke inkomsten). Het meest interessante aan de werkzaamheden van deze studiegroepen was ongetwijfeld de poging om de totale kostprijs van het levensbeschouwelijke pluralisme in kaart te brengen.

Het Belgische systeem lijkt onwrikbaar. Naast de grondwettelijke bepalingen waarin de wijsgerige en godsdienstige strekkingen expliciet worden erkend, zijn er ook verscheidene andere bepalingen, waarin geen sprake is van erediensten, maar die rechtstreeks of onrechtstreeks relevant kunnen zijn voor de verhouding tussen de levensbeschouwelijke strekkingen en de staat en dus best worden “samen gelezen”. Andermaal wordt duidelijk hoe moeilijk het is om bepaalde hervormingen door te voeren. Dit is het geval wanneer men zou proberen bepaalde modellen te ontwikkelen die steunen op een verifieerbare aanhang of de wens van betrokkenen om de financieringsstromen te heroriënteren ten voordele van een sociaal doel.

Artikel 11 van de Grondwet stelt dat “Het genot van de rechten en vrijheden aan de Belgen toegekend moet zonder discriminatie verzekerd worden. Te dien einde waarborgen de wet

¹⁶³⁵ De opdracht van de Werkgroep werd omschreven in artikel 2 van voormeld koninklijk besluit en bestaat erin een uitvoerig verslag op te stellen over de hervorming en de coördinatie van de federale wetgeving die van toepassing is op de erediensten en op de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties, inzonderheid op het gebied van de erkenningscriteria, over het statuut en de financiering van de representatieve organen, als mede over de personeelsformatie en het statuut van de bedienaars van de erediensten en van de afgevaardigden van de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties, onder meer op het gebied van de pensioenen, op sociaal en fiscaal gebied en op het gebied van de wedden en van de cumulatie van functies.

¹⁶³⁶ Ministerieel besluit van 28 mei 2009 houdende aanduiding van de leden van de werkgroep belast met de hervorming van de wetgeving van de erediensten en van de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 8 juni 2009.

¹⁶³⁷ De volgende personen worden aangewezen als leden van de werkgroep: Christians, Louis-Léon, Sagesser, Caroline, Magits, Michel, De Fleurquin, Luc en Sottiaux, Stefan. Uit deze leden worden de volgende twee personen tot medevoorzitters benoemd, nl. Christians, Louis-Léon en Magits, Michel. De werkgroep diende op 30 september 2010 een eindverslag in twee talen over haar werkzaamheden bezorgen aan de Minister van Justitie.

en het decreet inzonderheid de rechten en vrijheden van de ideologische en filosofische minderheden.” Er werd op gewezen dat artikel 11 moet worden gelezen samen met artikel 10 G.W. op grond waarvan alle Belgen gelijk zijn voor de wet.¹⁶³⁸ Ook de artikelen 19 G.W., 20 G.W., 21 G.W.¹⁶³⁹ en 181 G.W. moeten bij de oefening worden betrokken.

Er moet ook worden gewezen op artikel 22 van de Grondwet, waarin “het recht op eerbiediging van zijn privéleven en zijn gezinsleven” is bekrachtigd en dat wordt verstaan als een waarborg voor het recht op een persoonlijke levenssfeer. Dit artikel maakt het onmogelijk om een “subsidieregeling” uit te dokteren in functie van het aantal “adepten” van een levensbeschouwelijke overtuiging. Het is de burgerlijke overheid niet veroorloofd na te gaan of iemand een godsdienst belijdt en welke. De gegevens met betrekking tot iemands levensbeschouwelijke overtuiging worden beschermd door de wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Als gevolg van deze “bescherming van het recht op een persoonlijke levenssfeer” sluit het voormelde artikel de verdeling van het begrotingsbedrag dat werd uitgetrokken ten voordele van de bedienaren van de erkende erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid, op basis van een niet-anonieme rondvraag naar aantallen gelovigen, de facto uit. Een alternatief zouden federale volksraadplegingen kunnen zijn. Ook dit is evenwel onmogelijk en op grond van art. 33 G.W. en in het bijzonder op grond van art. 20 G.W. voor zover het de vrijheid van meningsuiting en van eredienst aangaat.¹⁶⁴⁰

Er stellen zich hoe dan ook nog andere - daarom niet onoverkomelijke - problemen. Zo zou zowel bij een federale volksraadpleging, als bij een raadpleging ter gelegenheid van verkiezingen, voorbij kunnen worden gegaan aan de niet-kiesgerechtigdheid van vele leden van de erkende erediensten. Dit geldt in het bijzonder voor de islam, de anglicaanse, de orthodoxe, en de (evangelisch-) protestantse godsdienst, en zelfs voor de recent ingeweken katholieke gelovigen uit bijvoorbeeld Polen of evangelische christenen uit Afrika.

Soms verbindt men de praktische moeilijkheid van art. 22 G.W. met art. 21 G.W. (de autonomie van de erediensten), zodat gegevens over aantallen gelovigen in principe worden verstrekt door de kerkelijke of religieuze overheid en deze niet in twijfel mogen worden getrokken door de burgerlijke overheid. De burgerlijke overheid dient zich hierin te onthouden.

¹⁶³⁸ De commissie onderstreepte dat het essentieel is beide artikels in herinnering te houden om niet enkel een goed begrip van de huidige juridische toestand van het statuut van de bedienaars van de erediensten en van de afgevaardigden van de vrijzinnigheid te krijgen, maar ook om te begrijpen waarom de alternatieven geformuleerd door de Commissie niet voorbijgaan kunnen aan deze fundamentele regels eigen aan het Belgisch grondwettelijk recht. De tenuitvoerlegging van deze beginselen veronderstelt, dixit de commissie, dan ook volgens een vaste rechtspraak van het Arbitrage hof dat sinds 1989 de inachtneming van deze bepalingen waarborgt, dat wordt geopteerd voor objectieve criteria die toelaten vergelijkbare situaties op gelijke wijze te behandelen, maar ook om onderscheiden situaties op verschillende wijze te behandelen.

¹⁶³⁹ De commissie herinnerde eraan dat de doctrine luidde dat de vertegenwoordigers van de erediensten geen verenigingen vormen van het associatieve type. Art 21 G.W. kent de erediensten immers een grotere vrijheid toe dan bijvoorbeeld een vereniging met levensbeschouwelijke grondslag die wordt opgericht naar privaatrecht. De staat mag zich daarenboven niet bemoeien met de leerstellige inhoud van erediensten, noch met hun organisatie.

¹⁶⁴⁰ Ibid. Blz. 11.

De commissie stelde ook vast dat er in de grondwettelijke bepalingen een spanning is tussen art. 21 G.W. en art. 181 G.W. Immers, hoewel art. 21 G.W. expliciet verbiedt dat de staat zou tussenkomen in de interne organisatie van een eredienst en tevens stelt dat de staat niet hoort tussen te komen bij de benoeming of de installatie van de bedienaren, is, bij samen lezing met art. 181 G.W., toch een vorm van staatsinmenging mogelijk. Bij wijze van voorbeeld wijst de commissie erop dat de wetgever eisen kan dat de erkende erediensten een “minimum aan structuur” vertonen, willen zij erkend worden als een volwaardige gesprekspartner voor de betrokken overheden. Ook de keuze van het representatieve “orgaan” dat gesprekspartner is, is in wezen een inmenging. Belangrijk is ook de vaststelling dat het concept “bedienaar van eredienst” een publiekrechtelijk begrip is. Het begrip bedienaar van de eredienst is toepasbaar op alle erkende erediensten.

De paradoxale verhouding tussen art. 21 G.W. en art. 181 G.W. leidde, dixit de commissie, tot een statuut sui generis voor de bedienaren van de erediensten.¹⁶⁴¹ De door de staat bezoldigde bedienaren zijn immers noch ambtenaren, noch werknemers. Er is geen sprake van een klassieke arbeidsovereenkomst. Hetzelfde is ook van toepassing op de afgevaardigden van de vrijzinnigheid.

Ook wat betreft de bescherming van mensenrechten binnen de godsdienstige organisaties zelf, stelde de commissie enkele prangende vragen met betrekking tot de autonomie van de interne organisatie. In concreto vroeg de commissie zich af of het gegeven dat een kerkelijk ambt is verworven, op grond waarvan de overheid de titularis ervan een bezoldiging uitbetaalt, niet het recht impliceert dat ambt te behouden, tenzij als aan de vorm- en grondvoorwaarden vereist voor de ontzetting uit dat ambt is voldaan.¹⁶⁴²

Dit is een meer dan interessante vraag. Want soms worden de confessionele beslissingen die leiden tot ontslagen betwist. De hoven en rechtbanken zijn bevoegd om uitspraak te doen in deze aangelegenheden, gegeven dat er sprake is van een schending van een burgerlijk recht. Hoven en rechtbanken dienen hier dus artikel 21 G.W. te verzoenen artikel 181, § 1 GW. Uit het bewuste artikel 181 G.W. volgt dat de benoeming in een kerkelijk ambt de facto burgerrechtelijke gevolgen heeft, namelijk het recht op wedde en pensioen.

De commissie gaf een interessant overzicht van de gewijzigde houding met betrekking tot de fundamentele rechten verleend aan de bedienaars van de erediensten en aan de afgevaardigden van de vrijzinnigheid.¹⁶⁴³ Verwijzend naar het arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens van 20 juli 2001 in de zaak Pelligrini tegen Italië besloot de Commissie dat, indien het de Staat dan wel niet toekomt de grondvoorwaarden op te leggen die de regels voor de aanstelling in of de ontzetting uit een religieus ambt zouden bepalen, het wel zo is dat wanneer een godsdienstige instantie voornemens is op de bedienaar van de eredienst die zij heeft aangesteld, artikel 181 G.W. toe te passen, “zij ook moet aanvaarden

¹⁶⁴¹ Ibid. Blz. 17.

¹⁶⁴² Ibid. Blz. 18.

¹⁶⁴³ Gedurende geruime tijd, verwijzende naar het algemene principe van de scheiding tussen kerk en staat, stond de rechter vroeger achter het standpunt dat de rechtbank niet bevoegd was de geldigheid te onderzoeken van de afzetting van een parochiepriester die door zijn bisschop langs canonieke weg was gerevoceerd en dus ook zijn wedde was kwijtgeraakt.

dat deze bedienaar van de eredienst tevens onderworpen is aan het recht van de Belgische staat. Deze laatste kan de toekenning van de rechten van de bedienaar afhankelijk stellen van de inachtneming van het recht van de staat, met inbegrip van de internationale rechtsregels waaraan hij onderworpen is.”¹⁶⁴⁴

De problemen met betrekking tot de al dan niet objectief vast te stellen schending van de interne vrijheid van de erediensten hebben inderdaad niets meer te maken met een bemoeizieke overheid. Deze problemen gaan over de bescherming van de mensenrechten binnen de religieuze organisaties zelf. De commissie hoedde er zich dan wel voor uitspraken te doen over de interne organisatie van de erediensten, maar stelde onder meer de vraag of de inachtneming van de fundamentele rechten, gewaarborgd door het Europees Verdrag inzake de rechten van de Mens enkel een verticale draagwijdte heeft tussen de verdragsluitende staten en hun onderdanen, of ook een “derdenwerking” heeft, die een gevolg heeft tussen particulieren.

De staatshervorming en de verdeling van de bevoegdheden zijn evenmin zonder gevolgen voor wat de erediensten en de erkende vrijzinnigheid betreft. De eerste bijzondere wet tot hervorming van de instellingen van 8 augustus 1980¹⁶⁴⁵ liet de bevoegdheden met betrekking tot de bedienaars van de erediensten onveranderd federaal. Dit wijzigde in 1988 met de toekenning van de onderwijsbevoegdheid aan de gemeenschappen.

De commissie kwam, na een onderzoek van het art. 24 G.W.¹⁶⁴⁶ tot de conclusie dat de gemeenschappen in de gemeenschapsscholen het onderricht moeten organiseren in een der erkende godsdiensten en in de niet-confessionele zedenleer, maar dat sterk kon worden getwijfeld aan de invulling die aan het begrip “erkende godsdiensten” moet worden gegeven. Volkomen terecht stelde de commissie zich de vraag of de invulling ervan overeenstemt met de invulling die het artikel 181 G.W. krijgt.

¹⁶⁴⁴ Mortier, F. (e.a.) De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 22.

¹⁶⁴⁵ Bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 15 augustus 1980.

¹⁶⁴⁶ Artikel 24 G.W. luidt “§ 1. Het onderwijs is vrij; elke preventieve maatregel is verboden; de bestraffing van de misdrijven wordt alleen door de wet of het decreet geregeld. De gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders. De gemeenschap richt neutraal onderwijs in. De neutraliteit houdt onder meer in, de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de leerlingen. De scholen ingericht door openbare besturen bieden, tot het einde van de leerplicht, de keuze aan tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer. § 2. Zo een gemeenschap als inrichtende macht bevoegdheden wil opdragen aan een of meer autonome organen, kan dit slechts bij decreet, aangenomen met een meerderheid van twee derden van de uitgebrachte stemmen. § 3. Ieder heeft recht op onderwijs, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden. De toegang tot het onderwijs is kosteloos tot het einde van de leerplicht. Alle leerlingen die leerplichtig zijn, hebben ten laste van de gemeenschap recht op een morele of religieuze opvoeding. § 4. Alle leerlingen of studenten, ouders, personeelsleden en onderwijsinstellingen zijn gelijk voor de wet of het decreet. De wet en het decreet houden rekening met objectieve verschillen, waaronder de eigen karakteristieken van iedere inrichtende macht, die een aangepaste behandeling verantwoorden. § 5. De inrichting, erkenning of subsidiëring van het onderwijs door de gemeenschap wordt geregeld door de wet of het decreet.

De commissie kwam enerzijds tot het besluit dat “Als gevolg daarvan zou elk van de drie gemeenschappen een of meer godsdiensten kunnen erkennen, die dan onderwezen zouden worden op haar grondgebied, terwijl deze godsdiensten geen erkende ‘eredienst’ zouden zijn waarvoor de federale staat de wedde en het pensioen van de bedienaars betaalt.”¹⁶⁴⁷

Anderzijds stelde zij zich de vraag of sinds de overheveling van de onderwijsbevoegdheid naar de gemeenschappen zij gebonden zijn door beslissingen met betrekking tot de erkenning op het federaal niveau van een representatieve religieuze instantie en wat de mogelijke gevolgen hiervan kunnen zijn. Verwijzend naar een arrest van 5 oktober 1999, waarbij de Raad van State op deze vraag een negatief antwoord gaf - de Raad van State wees erop dat de bevoegdheid om een religieuze instantie te erkennen onderdeel is van de algemene onderwijsbevoegdheid - vroeg de commissie zich af of dit geen problemen inzake gelijkheid met zich medebrengt. Dit lijkt inderdaad een verschil in behandeling mogelijk te maken. Een verschil dat vermoedelijk niet beoogd werd door de wetgever.

Artikel 4 van de bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende de overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen¹⁶⁴⁸ heeft op zijn beurt – maar dan wat de gewesten betreft – het stelsel van de bevoegdheden inzake de erediensten grondig gewijzigd.¹⁶⁴⁹ Schematisch voorgesteld ontstond ten gevolge hiervan een nieuwe bevoegdheidsafbakening. Aangelegenheden die onder de federale bevoegdheid vallen, in overeenstemming met artikel 6, §1, VIII, 6° van de bijzondere wet van 8 augustus 1980,¹⁶⁵⁰ zijn de erkenning van de eredienst en de wedden en pensioenen van de bedienaren van de erediensten. Vallen onder de gewestelijke bevoegdheid, de voogdij over de kerkfabriek, de controle op werken en de toelating voor deze werken, de controle en de toelating voor vastgoedverrichtingen, de controle op de budgetten en rekeningen, de toelating voor schenkingen en legaten wanneer het wettelijk vrijstellingsbedrag wordt overschreden en de erkenning van parochiegemeenschappen en de wetgeving ter zake.¹⁶⁵¹

Er moet, zo stelde de Commissie, nochtans worden benadrukt dat dit een bron van moeilijkheden kan zijn. Immers, om de gelijkheid tussen de erkende niet-confessionele gemeenschappen en de erkende erediensten te verzekeren, moet het federale niveau rekening houden met alles wat er op gewestelijk niveau gebeurt, een niveau dat niet rechtstreeks kan handelen op het gebied van de georganiseerde vrijzinnigheid.

In haar analyse wees de commissie immers op enkele andere problemen die zich zouden kunnen voordoen. De commissie merkte vooreerst op dat de bijzondere wetgever in het geval

¹⁶⁴⁷ Ibid. Blz. 223.

¹⁶⁴⁸ Bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 3 augustus 2001.

¹⁶⁴⁹ Dit artikel 4 stelt dat artikel 6, § 1, VIII, van dezelfde bijzondere wet van 8 augustus 1980, gewijzigd bij de bijzondere wetten van 8 augustus 1988 en 16 juli 1993, wordt vervangen door de volgende bepaling “VIII. Wat de ondergeschikte besturen betreft: ... 6° de kerkfabrieken en de instellingen die belast zijn met het beheer van de temporalien van de erkende erediensten, met uitzondering van de erkenning van de erediensten en de wedden en pensioenen van de bedienaars der erediensten...”

¹⁶⁵⁰ Wet van 8 augustus 1988 tot wijziging van de bijzondere wet tot hervorming der instellingen. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 13 augustus 1988.

¹⁶⁵¹ De vrijzinnigheid wordt nergens vermeld in de bijzondere wet van 13 juli 2001, en er wordt dan ook van uitgegaan dat deze nog steeds integraal een federale bevoegdheid is gebleven.

van de gewesten eenzelfde begrip hanteert, namelijk dat van de “erkende erediensten”. De commissie onderstreepte hier dat de bevoegdheid om de erediensten te erkennen uitdrukkelijk enkel aan de federale staat wordt toegekend.

De Commissie wees ook op het samenwerkingsakkoord¹⁶⁵² dat op 27 mei 2004 werd gesloten tussen de federale overheid en de gewesten. Op grond van dit samenwerkingsakkoord wordt een onderscheid ingevoerd tussen het begrip “erkenning van een eredienst” en het nieuwe begrip “oprichting van een gemeenschap”. Dit akkoord geeft ook geen antwoord op de vraag wie (gemeenschap of federale overheid) bevoegd is om het hoofdorgaan van de eredienst aan te wijzen dat belast wordt met de voordracht van godsdienstleerkrachten.

Beide werkgroepen pleiten voor aanpassing van de financiering. Dit zou onder meer positief zijn op het vlak van autonomie en beheer, met als bijkomende voordelen responsabilisering, sociale integratie en inculturatie. Het stopzetten van materiële ondersteuning zonder meer zou echter nefaste gevolgen kunnen hebben zoals “het overwicht van de rijkste levensbeschouwing, de totstandkoming van duistere geldstromen of het gegeven dat de openbare besturen een ruimte voor bemiddeling verliezen die nuttig is voor de sociale cohesie.”¹⁶⁵³ Gepleit werd voor het invoeren van een systeem waarbij, op basis van regelmatig wetenschappelijk onderzoek, gepeild zou worden naar de levensbeschouwelijke praktijk van de bevolking.¹⁶⁵⁴

De reacties bleven echter niet uit. Vele van deze opmerkingen verwezen naar de erfenis van het “concordaat tussen Napoleon en Rome”. Er werd herinnerd aan het feit dat de wetgever ook nooit “enig ingrijpende wijziging aangebracht (had) in de andere financieringsbronnen”, en daarenboven nog allerlei “nieuwe financieringen” had ingevoerd van de gevangenis- en legeraalmoezeniers tot de radio- en televisieprogramma’s over godsdienst en lekenmoraal, om nog te zwijgen van de vrijstelling van de onroerende voorheffing.”

Opgemerkt werd echter ook dat niet enkel het totale budget, dat aan de financiering van de erediensten en van de georganiseerde vrijzinnigheid wordt besteed en waarvoor de gemeenschap moet opdraaien, verhoudingsgewijs veel groter is dan de opbrengst van de tienden en van het patrimonium van de katholieke kerk tijdens het ancien régime. De bestaande verdeling van toegewezen budgetten werd ook als onrechtvaardig bestempeld want ze is bepaald geen afspiegeling “van de echte sociologie van de filosofische gezindheid

¹⁶⁵² Samenwerkingsakkoord van 27 mei 2004 tussen de federale overheid, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest betreffende de erkenning van de erediensten, de wedden en pensioenen van de bedienaars der erediensten, de kerkfabrieken en de instellingen belast met het beheer van de temporalien van de erkende erediensten. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 14 juni 2004.

¹⁶⁵³ M. Magits (et al.). Hervorming van de wetgeving met betrekking tot de erediensten en de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties. Verslag van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Brussel. 2010 Blz. 17.

¹⁶⁵⁴ De Werkgroep wilde dus, ten einde de bezwaren tegen diverse “meettechnieken” te omzeilen (de constitutionele problemen, het “universaliteitsbeginsel”) en “subjectiviteit” uit te sluiten zijn beslissingen “objectiveren” door diverse gegevens te integreren in de beslissingsprocedure (erkende plaatselijke gemeenschappen, kaderbezetting, input van het orgaan zelf...). Daarnaast werd voorgesteld een Hoge Raad voor Levensbeschouwingen te installeren. Deze vervult een adviserende rol.

binnen de bevolking.”¹⁶⁵⁵ De critici betoogden dat de criteria die de verdeling van de financiële middelen sturen, achterhaald en allesbehalve duidelijk zijn. “Alle ramingen, zowel van onafhankelijke onderzoekers als van instanties van de erediensten zelf, geven een discrepantie te zien tussen het aandeel van elke eredienst in de praktijk van de aanhangers ervan en het aandeel van het bestede budget.”

Diverse onderzoeken geven inderdaad sinds decennia aan dat er sprake is van een desaffiliatie en een daling van de kerkpraktijk. Deze daling doet zich zowel voor in Vlaanderen, Brussel als Wallonië, maar valt zeker op in Vlaanderen. Het aantal personen dat zich “ontkerkelijk” noemt stijgt. Vooral de generaties geboren na 1968 geven een hoog percentage onkerkelijken aan. Koen Abts¹⁶⁵⁶ spreekt in dit verband van een generatie gekenmerkt door “afwezige kerkelijke socialisatie”. Indien in 1981 driekwart van de ondervraagden zich identificeerde met de katholieke geloofsgemeenschap, dan was dit in 2009 gedaald tot 50 %.¹⁶⁵⁷

In 2009 zag 10% zich als atheïst en kwalificeerde 30% zich als ongelovig. Hier merkt men een gestage stijging. Tussen 1990 en 2009 neemt het percentage onkerkelijken toe met liefst 15 %. Vooral de toename van het percentage “meerdere generaties onkerkelijken” valt op (van 9% in 1990 tot 23% in 2009). De afwezige kerkelijke socialisatie laat zich voelen. Telde men voor wat betreft de vooroorlogse generatie amper 9% “meerdere generaties onkerkelijken” dan is dit voor de generaties geboren na 1984 gestegen tot 45 %.¹⁶⁵⁸

Het rapport van het Verslag van de Commissie van Wijzen¹⁶⁵⁹ probeerde – met het oog op een aanzet tot correctere inschatting - een aantal bronnen en berekeningsmodellen bij elkaar te brengen. Volgens de gunstigste berekening kwam het procentuele aandeel van de “rooms-katholieken” (met inbegrip van de ongelovigen, onverschilligen, en vrijzinnigen die zich tot de Rooms-Katholieke Kerk rekenen én de niet-denominatieel gebonden “katholieken”) uit op 62% van de Belgische bevolking.¹⁶⁶⁰ De berekening van het aandeel “vrijzinnigen” stelde méér problemen. De groep van de vrijzinnigen die níet tot een denominatie behoren, valt hier zeker onder (6% van de bevolking). Van de hele groep van de vrijzinnigen is er trouwens 14% lid van de Humanistisch-Vrijzinnige Vereniging of een deelvereniging ervan. Door eliminatie vallen dan weg uit de groep van de niet - denominationelen: de christenen die noch protestant noch katholiek zijn; de katholieken, de groep “geen van hiervoor genoemden”; diegenen die

¹⁶⁵⁵ Doc 53 1214/001. Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers. 11 februari 2011. Wetsvoorstel tot vaststelling van een objectief criterium voor de verdeling van de begroting waarmee erediensten en de vrijzinnigheid worden gefinancierd. Blz. 3.

¹⁶⁵⁶ Koen Abts. Ethiek, religie en institutioneel vertrouwen in EVS. Centrum voor Sociologisch Onderzoek Katholieke Universiteit Leuven. Met bijdragen van Veerle Draulans & Jaak Billiet.

¹⁶⁵⁷ Deze daling bleek ook uit de tussentijdse opmetingen (in 1990: 65% en in 1998: 57%).

¹⁶⁵⁸ Volledige, up to date, cijfergegevens met betrekking tot levensbeschouwelijke affiliatie zijn, wat België betreft, niet onmiddellijk voorhanden.

¹⁶⁵⁹ Mortier, F. (e.a.) De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Verslag van de Commissie van Wijzen In opdracht van mevrouw Vice-Eerste Minister en Minister van Justitie Laurette Onkelinx. 2005-2006.

¹⁶⁶⁰ Men kan daar ook nog de groep aan toevoegen van de christenen die zichzelf niet als protestants of katholiek beschouwen, niet tot een denominatie behoren en ook niet tot een andere godsdienst dan het rooms-katholicisme horen. Als men die groep christenen, die zichzelf overigens uitdrukkelijk niet beschouwt als katholiek in enige zin, erbij voegt, komt men uit op 67% van de Belgische bevolking.

“onverschillig” staan tegenover geloof. Men komt dan uit op 14% van de Belgische bevolking. Telt men die twijfelachtige groep eveneens op bij de groep van de vrijzinnigen komt men tot het aller gunstigste totaalcijfer van 19%.

Ook op het vlak van de culturele praktijken zorgen immigratie en asielverlening voor de nodige diversiteit. Door de komst van geïmmigreerde groepen andersgelovigen, waaronder moslims, is er een toenemende diversiteit op het vlak van de doctrines vast te stellen. In bepaalde gevallen is vast te stellen dat er binnen een (aanwezige) denominatie zelf “diversiteit” ontstaat. Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse evangelische kerken kloppen aan de poort van de organen die de protestantse eredienst vertegenwoordigen. De groeiende Poolse aanwezigheid heeft op haar beurt een impact op de deelname aan de katholieke eredienst.

In oktober 2009 werd een lijvig rapport bekendgemaakt dat was opgesteld voor de Belgische Bisschoppenconferentie.¹⁶⁶¹ Het onderzoek bracht de praktijk in 2007 in kaart.¹⁶⁶² De bevraging focuste voornamelijk op de zogenaamde overgangsrituelen. De gegevens hieromtrent worden bijgehouden sinds 1962.¹⁶⁶³ Niet alle parochies bezorgden de gevraagde gegevens.¹⁶⁶⁴ Vastgesteld werd dat ongeveer 57% van alle geboren in België wordt gedoopt. Het aantal kerkelijke begrafeningen daalt dan wel (lichtjes) bij vergelijking tussen 2006 en 2007, met 58,4% staat dit percentage kerkelijke begrafeningen in schril contrast tot de 25,6% kerkelijke huwelijken.

In een rapport van het United States Department of State¹⁶⁶⁵ uit 2011 over België wordt opgemerkt "The government does not collect or publish statistics on religious affiliation. In a 2011 report, the King Baudouin Foundation said the religious affiliations of the population were as follows: 50 percent Roman Catholic, 32 percent no affiliation, 9.2 percent atheist, 5 percent Muslim, 2.5 percent other Christian, 0.4 percent Jewish, and 0.3 percent Buddhist. According to a 2007 report, larger non-recognized religious groups who do not receive funds from the state include Jehovah's Witnesses with 23,701 baptized and 50,000 "churchgoers"; The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (Mormons) with 4,000 members; Seventh-day Adventists with 2,000; Hindus with 5,000; Sikhs with 3,000; Hare Krishna's with 1,500; and the

¹⁶⁶¹ S. Botterman & M. Hooghe. Religieuze Praktijk in België 2007: Een statistische analyse. Rapport ten behoeve van de Belgische Bisschoppenconferentie. Leuven. KU Leuven. Oktober 2009.

¹⁶⁶² Om deze gegevens te verzamelen werd aan elke parochiepriester in België begin 2008 een vragenlijst bezorgd met vragen over de parochiepraktijk in 2007. De resultaten werden verzameld en verwerkt door het secretariaat van de Belgische Bisschoppenconferentie. De eigenlijke verwerking en analyse werden toevertrouwd aan het centrum voor politieke wetenschappen van de KU Leuven.

¹⁶⁶³ Het gaat hem hierbij over een zogeheten Kersttelling. De onderzoekers merken hierbij op “De gegevens omtrent het bijwonen van de eucharistieviering bij de Kersttelling van 2006 en 2007 slaan enkel op het aantal deelnemende parochianen ter gelegenheid van Kerstmis (zowel op de vooravond van Kerstmis, als op Kerstdag zelf). Het is duidelijk dat deze gegevens niet vergeleken mogen worden met die van een ‘gewone’ zondag gedurende het kerkelijke jaar.”

¹⁶⁶⁴ In bepaalde gevallen werden de antwoorden geweerd omdat deze onvolledig werden gevonden. Het ontbreken van deze gegevens veroorzaakte echter, dixit de onderzoekers, geen materiële onnauwkeurigheid. De conclusies van de telling in 2007 stemmen, aldus de onderzoekers, grotendeels overeen met die van de telling in 2006.

¹⁶⁶⁵ 2011 Report on International Religious Freedom - Belgium, 30 July 2012, available at: <http://www.refworld.org/docid/502105d969.html>

Church of Scientology with 200 to 300 members. Experts consider these statistics to be accurate still.” Deze gegevens werden ongewijzigd opgenomen in het recentste rapport.¹⁶⁶⁶

In het “2014 Report on International Religious Freedom” van het Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor ¹⁶⁶⁷ van het U.S. Department of State is wat België betreft te lezen dat “The government provides financial support for certain officially recognized religious groups. The procedure to obtain official recognition, and the requirements to do so, are not legally defined.”. Het rapport somt de voordelen op, identificeert de begunstigden en beschrijft beknopt de te volgen procedure en de criteria die de erkenning en financiering sturen en merkt hierbij op dat “The government applies criteria based on administrative precedents in deciding whether to recommend that parliament grant recognition to a religious group. The religious group must have a structure or hierarchy, a ‘sufficient number’ of members, and a ‘long period’ of existence in the country. It must offer ‘social value’ to the public, abide by the laws of the state, and respect public order. The government does not formally define ‘sufficient number’, ‘long period of time’, or ‘social value’.”.

Het eind 2016 gepubliceerde “Freedom of Thought Report”¹⁶⁶⁸ geeft voor wat België betreft aan dat “The government provides subsidies (payment of salaries, maintenance and equipment for facilities and tax exemptions) for officially recognized religious or belief groups agreed with parliament. In determining which groups to recognize, the government examines organizational and reporting requirements. The religious or philosophical opinion group must have a structure or hierarchy, a ‘sufficient number’ of members, and a ‘long period’ of existence in the country. It must offer “social value” to the public, abide by the laws of the state, and respect public order. The existing recognized groups include Catholicism, Protestantism-Evangelicalism, Judaism, Anglicanism (separately from other Protestant groups), Islam, Orthodox (Greek and Russian) Christianity and Secular Humanism. Unrecognized groups do not receive government subsidies, but may worship freely and openly.” Voorts wordt opgemerkt dat “A 2011 study of total public support at all levels of government noted that subsidies were not proportionate to the relevant populations.”. Er werd gewezen op het disproportionele tussen de financiering van de Rooms-Katholieke Kerk en het aantal aanhangers dat deze telt.¹⁶⁶⁹

¹⁶⁶⁶ United States Department of State, 2013 Report on International Religious Freedom - Belgium, 28 July 2014, available at: <http://www.refworld.org/docid/53d907a912.htm>

¹⁶⁶⁷ Bron: weissmanc@state.gov or DRL-Press@state.gov; U.S. government engagement on international religious freedom at www.HumanRights.gov.

¹⁶⁶⁸ Freedom of Thought 2015: A Global Report on Discrimination Against Humanists, Atheists, and the Non-religious; Their Human Rights and Legal Status, was created by the International Humanist and Ethical Union (IHEU). The International Humanist and Ethical Union is the worldwide democratic body for Humanist, atheist, rationalist, secular, ethical culture, and freethought organizations. Its mission is to represent and support the global Humanist movement, and to build a world in which human rights are respected and all can live a life of dignity. Het recentste rapport werd op 5 december 2017 verspreid.

¹⁶⁶⁹ Freedom of Thought 2015: A Global Report on Discrimination Against Humanists, Atheists, and the Non-religious. Blz. 493

Het recentste samenvattende onderzoek naar de evolutie van de kerkelijke betrokkenheid in Vlaanderen dateert van 2017.¹⁶⁷⁰ Onderzoeker Jaak Billiet wil hierin niet zozeer het kerkbezoek an sich becijferen, dan wel de kerkbetrokkenheid in Vlaanderen in kaart brengen. Kerkbezoek laat immers wel een bepaalde trend door de tijd heen zien, maar is niet geschikt om de evolutie in de aard van de kerkelijke betrokkenheid in te schatten. De jaarlijkse survey sociaal-culturele verschuivingen (afgekort SVC) in Vlaanderen¹⁶⁷¹ geeft onvoldoende antwoorden op vragen naar de omvang van verschuivingen. Methodologisch impliceert dit dan ook dat er wordt afgestapt van het registreren van het wekelijkse kerkbezoek¹⁶⁷² als enige indicator voor de betrokkenheid bij de katholieke kerk. Bijkomende indicatoren zijn noodzakelijk.¹⁶⁷³

Na een onderzoek van de algemeen gebruikte indicatoren voor betrokkenheid bij een kerk, waarbij ingegaan wordt op de vraagverwoording¹⁶⁷⁴ en op het meten van kerkelijke betrokkenheid in de jaarlijkse SVC-survey¹⁶⁷⁵ wordt de evolutie van de kerkelijke betrokkenheid in Vlaanderen in kaart gebracht.

Een eerste conclusie voor Billiet is - welke survey men ook gebruikt – dat de algemene trend overall dezelfde is "het aantal Vlamingen boven de 15 jaar dat zichzelf tot een godsdienstige groepering rekent en regelmatig deelneemt aan publieke erediensten, daalt met de tijd en met de generaties."¹⁶⁷⁶

De daling van de kerkelijke betrokkenheid in Vlaanderen is vrij goed gedocumenteerd. Het begon na het einde van de Schoolstrijd, die voor een mobilisatie had gezorgd. De grootste

¹⁶⁷⁰ J. Billiet. De evolutie van de betrokkenheid bij de katholieke kerk in Vlaanderen 1996-2015. Gepubliceerd in "20 jaar peilen in Vlaanderen" van de Studiedienst van de Vlaamse regering (2017).

¹⁶⁷¹ Sinds 1996 peilt de survey sociaal-culturele verschuivingen naar waarden, opvattingen, overtuigingen en gedragingen van Vlamingen met betrekking tot maatschappelijke en beleidsrelevante thema's. In die context bevraagt de Studiedienst Vlaamse Regering (SVR) jaarlijks ongeveer 1500 inwoners. De survey is uitgegroeid tot een belangrijk meetinstrument om de sociaal-culturele omgeving waarin en waarvoor de Vlaamse overheid werkt, jaarlijks af te tasten. De verzamelde gegevens vormen grondstoffen voor beleidsvoorbereiding en -evaluatie en voor wetenschappelijk onderzoek.

¹⁶⁷² Het wekelijks bijwonen van een kerkelijke weekenddienst is immers een enkelvoudige indicator die absoluut ongeschikt is om de evolutie te kunnen vatten. Voortbouwende op Dobbelaere pleit hij voor het erkennen van een complexe godsdienstige betrokkenheid, waarbij rekening moet worden gehouden met de zowel deelname aan overgangsrituelen (dopen, vormsel, huwelijk begrafenis), de mate van godsdienstigheid en het bidden, als de geloofsdimensie en de actieve deelname aan het godsdienstige verenigingsleven. Parallel hiermee moet ook de evolutie van de andere levensbeschouwelijke strekkingen mee in kaart worden gebracht.

¹⁶⁷³ Hierbij wordt onder meer verwezen naar een op 19/03/2016 in de krant De Standaard, door Ruben Mooijman, gepubliceerd artikel met als titel "Islam is de grootste religie van het land", waaruit blijken moet dat een 400.000 Belgische moslims actief hun geloof belijden, terwijl nog maar 200.000 katholieken ter kerke gaan. De auteur concludeert in zijn artikel dat de islam de grootste actieve religie van het land geworden. Socioloog Hertogen, die in dit artikel geciteerd wordt, is van oordeel dat het geld dat vrijkomt door de daling van de kosten voor de katholieke eredienst, kan worden verschoven naar de islam.

¹⁶⁷⁴ J. Billiet. De evolutie van de betrokkenheid bij de katholieke kerk in Vlaanderen 1996-2015. Gepubliceerd in "20 jaar peilen in Vlaanderen" van de Studiedienst van de Vlaamse regering (2017). Blz. 128

¹⁶⁷⁵ Ibid. Blz. 133

¹⁶⁷⁶ Ibid. Blz. 133

ontkerkelijkingsgolf moet worden gesitueerd in de jaren 60 en 70.¹⁶⁷⁷ De daling in de periode 1967 - 1973 zou zich verderzetten, om te versnellen bij de kerkse katholieken en christenen¹⁶⁷⁸ vanaf het eind van de jaren negentig en bij de kerkelijke katholieken en christenen¹⁶⁷⁹ na 2010. Zo is de participatie aan kerkelijke praktijken blijven dalen, om na 2010 een extra neerwaartse knik te kennen. Ook het aantal Vlamingen dat zichzelf als niet behorende tot een godsdienst of kerk beschouwt, neemt na 2010 ook een ietsje sneller toe.¹⁶⁸⁰

Secularisering, individualisering en rationalisering werden als de belangrijkste verklaring naar voor geschoven.¹⁶⁸¹

Voor onder andere Billiet is het ook duidelijk dat na het midden van de jaren 90 een ingrijpende verandering in de levensbeschouwelijke samenstelling van de populatie is vast te stellen: “Die is wellicht wat diepgaander dan uit de cijfers blijkt aangezien het aandeel van ‘andere godsdiensten’, in het bijzonder het aantal moslims daarin, onderschat is in de peilingen, onder meer vanwege verschillen in taal.”¹⁶⁸² Het aantal personen dat zich ziet als “katholiek” gaat gestaag achteruit, het aantal moslims neemt gestaag toe.

Hierbij kan onder meer verwezen worden naar een artikel met als titel “Islam is de grootste religie van het land”¹⁶⁸³, waaruit blijken moet dat in België een 400.000 Belgische moslims actief hun geloof belijden (terwijl nog maar 200.000 katholieken ter kerke gaan). Volgens onderzoek door het Pew Research Center¹⁶⁸⁴ (afgekort PEW), een denktank gevestigd te

¹⁶⁷⁷ De jaarlijkse SCV-surveys zijn gestart in 1996, dus na de vaststelling van de sterke daling.

¹⁶⁷⁸ Nemen minstens een maal per maand of wekelijks deel aan kerkelijke erediensten.

¹⁶⁷⁹ Nemen maandelijks of op grote kerkelijke feestdagen deel aan vieringen.

¹⁶⁸⁰ In het onderzoek van Billiet werden diverse factoren op individueel niveau die de variatie in de kerkelijke/levensbeschouwelijke betrokkenheid kunnen verklaren aangereikt. Verwezen kan worden naar de sociaal-demografische kenmerken. Andere factoren dienen mee in aanmerking te worden genomen indien men de variatie in “religious involvement” wil vatten: structurele factoren en subjectieve factoren moeten mee in aanmerking worden genomen. De houding van verzet tegen de vermenging van kerk en politiek, het expressief individualisme en postmaterialisme, een grote zin voor individuele verantwoordelijkheid, de nadruk op vrije meningsuiting en inspraak hebben een negatieve invloed op de relatie tot kerkelijke/levensbeschouwelijke betrokkenheid. Kosmopolitisme gaat dan weer, dixit Billiet, eerder samen met een grotere mate van kerkelijke betrokkenheid. In Vlaanderen speelt dan weer het sociale karakter van het Belgische/Vlaamse katholicisme een rol. Hij verwijst hierbij naar de waarden die de christelijke arbeidersbeweging naar voor schuift. Dit is voor hem de lokale invulling van de transcendentie/de zelftranscendentie en de impact ervan op grotere religieuze betrokkenheid. Daarnaast is er het aspect “conservation”. Zin voor traditie, conformiteit en zorg voor veiligheid spelen een rol op het vlak van kerkelijk-religieuze betrokkenheid.

Billiet wijst ook op de binnen de sociologische literatuur vaak aangereikte seculariseringshypothese als verklaring voor bepaalde evoluties. Tezelfdertijd wijst hij op het feit dat de trend van secularisering niet universeel geldt voor de gehele wereld en dat er in de Westerse samenleving bevolkingsgroepen zijn waar de trend anders verloopt dan bij de katholieken.

¹⁶⁸¹ Het aantal Vlamingen dat zich niet tot een godsdienstige overtuiging rekent is tussen 1996 en 2015 met 6% toegenomen. De grootste groei wordt genoteerd na 2010. Het aantal personen dat zich vrijzinnig heet blijft relatief gelijk en bedraagt ongeveer 8%. Het aandeel andere godsdiensten of kerken steeg in dezelfde periode van 1,7% tot rond de 7% in 2015. Billiet merkt op dat de toename, duidelijk te merken in 2009, verklaard kan worden door in aanmerking nemen in de steekproef van inwoners zonder de Belgische nationaliteit.

¹⁶⁸² Ibid. Blz. 148

¹⁶⁸³ Op 19/03/2016 in de krant De Standaard, door Ruben Mooijman, gepubliceerd.

¹⁶⁸⁴ PEW, is een “nonpartisan fact tank that informs the public about the issues, attitudes and trends shaping America and the world.” Is gevestigd te Washington. Het publiceert over diverse onderwerpen. Ook het

Washington, bedroeg het aantal moslims 5,9 % van de Belgische bevolking (10.710.000 inwoners) in 2010. Een actualisering eind 2017 verhoogde dit percentage tot 7,9 % (11.303.528 inwoners¹⁶⁸⁵). De onderzoekers poneren dat: “Muslims are projected to increase as a share of Europe’s population – even with no future migration.”. ¹⁶⁸⁶

Begin april 2017 had het PEW, het algemene onderzoeksrapport “The Changing Global Religious Landscape” uitgebracht. Het kreeg als ondertitel: “Babies born to Muslims will begin to outnumber Christian births by 2035; people with no religion face a birth dearth” ¹⁶⁸⁷. De in dit onderzoeksrapport opgenomen projecties steunen op een in 2015 doorgevoerd onderzoek waarbij de toekomst van religies gelinkt werd aan algemene populatieprognoses.¹⁶⁸⁸ Aan de hand van geboorte- en sterftcijfers, trends en switches werd een poging ondernomen om, op middellange termijn, de groei of vertraging van het aantal aanhangers van een welbepaalde levensbeschouwing in kaart te brengen. De moslimpopulatie wordt – op basis van de projecties – gezien als de snelst groeiende populatie. Tussen 2010 en 2015 was, van alle baby’s in de wereld, 31 % in een moslimmilieu geboren. De onderzoekers betogen dat tegen 2050 de wereld een stuk religieuzer zal zijn.¹⁶⁸⁹

Momenteel weet, in België, de Rooms - Katholieke Kerk nog steeds het terrein te bezetten en ook de financiering blijft. Een vluchtige verkenning van de bedragen die overheid betaalt voor de bedienaars van de katholieke, protestantse, anglicaanse, joodse en orthodoxe religie (“autres cultes”) en de islamitische religie (culte islamique) en de vertegenwoordigers van de Centrale Vrijzinnige Raad (“laïcité”) laat wat dit laatste betreft niets aan duidelijkheid te wensen over.¹⁶⁹⁰

Zeker het rapport van de Commissie van Wijzen (hierna Commissie) laat, zoals reeds aangegeven, wat de financiële (on)houdbaarheid en ongerijmdheden, eigen aan het bestaande systeem, aan duidelijkheid niets te wensen over.

Wij herinneren aan enkele van de vele fundamentele opmerkingen en vullen deze aan met andere dossiers. Die hebben (niet limitatief) betrekking op (1) het gebrek aan duidelijke

“religieuze”, in al zijn aspecten, is een courant onderzoeksobject.

¹⁶⁸⁵ Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken. Bevolkingscijfers per provincie en per gemeente op 1 januari 2017. Observatiedatum rijksregister 21.01.2017.

¹⁶⁸⁶ Pew Research Center. Nov. 29, 2017. Europe’s Growing Muslim Population. Blz. 4

¹⁶⁸⁷ Pew Research Center. April 5, 2017. “The Changing Global Religious Landscape”

¹⁶⁸⁸ In 2015 verscheen een rapport met als veelbetekenende subtitel: “Why Muslims Are Rising Fastest and the Unaffiliated Are Shrinking as a Share of the World’s Population.”

¹⁶⁸⁹ Bepaalde moeilijk inschatbare ontwikkelingen kunnen de prognoses beïnvloeden. Verwezen wordt naar apostasie, overstap naar een bepaalde levensbeschouwing in belangrijke delen van Azië en naar het scholingsniveau in bepaalde regio’s. Het aandeel atheïsten en agnosten zal dalen, het percentage religieuze mensen zal toenemen. In Europa, maar zeker in de Afrikaanse Sub – Sahara, dat nu reeds veel christenen en moslims telt, zal het aantal christenen en moslims zeker toenemen.

¹⁶⁹⁰ Indien men, voor wat de budgetten van de FOD Justitie betreft, de basisallocatie 59 01 11 0003 die betrekking heeft op de “Katholieke, Protestantse, Anglicaanse, Israëlitische en Orthodoxe erediensten” opzoekt, komt men aan 81.955.000 euro als gestemd budget 2016. Voor de “Vrijzinnigheid” (basisallocatie 59 10 11 0003) is er 15.455.000 euro. Basisallocatie 59 20 11 0003 voor de “Islamitische erediensten” geeft een bedrag van 2.760.000. In totaal is er een bedrag van Totaal 100.170.000 euro voorzien. Deze bedragen hebben enkel betrekking op de financiële vergoedingen (FOD Justitie) op federaal niveau.

informatie omtrent de geldstromen, (2) de onmogelijkheid om (zonder grondige aanpassing) rekening houdende met budgettaire aandachtspunten (mogelijke uitbreiding aantal begunstigten) het gehele systeem betaalbaar te houden, (3) de nood aan sluitende controle, (4) de achterhaalde gehanteerde concepten, (5) de invoering van een voor financiering in aanmerking komend kader van parochieassistenten ¹⁶⁹¹, (6) het verkiezen van de organisatievorm van de Rooms - Katholieke Kerk als blauwdruk voor andere denominaties, (7) het opleggen van vormingsvoorwaarden en de inmenging in geloofsaangelegenheden en (8) de bevoegdheidsregeling - ingevolge de regionalisering - m.b.t. de kerkfabrieken en instellingen die belast zijn met het beheer van de erkende erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid.¹⁶⁹²

De belangrijkste kanttekening bij het bestaande systeem is wellicht het grondige gebrek aan betrouwbare en volledige gegevens. Zo stelde de Commissie bijvoorbeeld vast dat het haar moeilijk was te oordelen over het objectief gerechtvaardigde karakter van sommige ongelijkheden “bij gebrek aan (1) eenvormigheid van de situatie (sommige bedienaren krijgen toelagen of voordelen in natura, andere niet...); (2) transparantie m.b.t. de componenten van de inkomsten van de bedienaren. Opgemerkt werd dat de tussenkomsten vanuit diverse overheden (federaal, gewesten & gemeenschappen, provincies en gemeenten) naar de betrokkenen worden geventileerd zonder dat het geheel van de kosten overzichtelijk kan worden gepresenteerd.”¹⁶⁹³ Zo wordt, n.a.v. de voorstellen m.b.t. de enveloppefinanciering, gewezen op het feit dat “Een centraal probleem voor de invoering ... is het ontbreken van gegevens waarop een betrouwbare verdeelsleutel kan worden gebaseerd.” ¹⁶⁹⁴ De waarschuwing voor een mogelijke financiële problemen is niet mis te verstaan. Gevreesd wordt dat, zonder begeleidende maatregelen, een budgettaire ontsporing tot de mogelijkheden behoort.¹⁶⁹⁵

Uit het verslag is eveneens af te leiden dat er nood is aan een herzien van de structuur van het kader voor de erediensten (zie o.a. het sterk gedaalde kerkbezoek) en de georganiseerde

¹⁶⁹¹ Parochieassistenten staan de pastoors bij in alle taken die niet rechtstreeks met de sacramenten te maken hebben: ze mogen bijvoorbeeld wel het epistel voorlezen, maar het is hen niet toegelaten de consecratie of het huwelijk te voltrekken.

¹⁶⁹² Artikel 6, §1, VIII Bijzondere wet van 8 augustus tot hervorming der instellingen.

¹⁶⁹³ De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 118.

¹⁶⁹⁴ De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 153.

¹⁶⁹⁵ Vijf modellen werden door de onderzoekers gemaakt, nl. 1. Model Huidige toestand: een simulatie van de toestand voor het budgettaire jaar 2006 (zonder rekening te houden met de islam, waarvoor wel budgetten zijn ingeschreven in de begroting, maar het kader nog niet is ingevuld); 2. Model Egalisering met behoud van cumulatie: een simulatie van de toestand wanneer de functies van de bedienaren van de eredienst op de ambtelijke niveaus A, B en C worden gebracht (i.e. de norm die is gehanteerd voor de afgevaardigden van de vrijzinnigheid); 3. Model Egalisering met behoud van cumulatie na 5 jaar: idem als de voorgaande simulatie, maar met toekenning van een geldelijke anciënniteit van 5 jaar; 4. Model Egalisering met afschaffing van cumulatie: idem als voorgaande, maar met afschaffing van de cumulatiemogelijkheid; 5. Model Egalisering met afschaffing van cumulatie en voorafgaande gelijkschakeling van de aanvangsanciënniteit voor de bedienaren van de erediensten en de afgevaardigden van de vrijzinnigheid: idem als voorgaande, maar met gelijkschakeling van de initiële anciënniteit voor iedereen.

vrijzinnigheid.¹⁶⁹⁶ In de marge wordt ook gepleit voor een gestructureerd financieel toezicht, waarbij als mogelijk model verwezen wordt naar het optreden van de regeringscommissaris aan de universiteiten. Een alternatief is de instelling van een (specifieke) inspectiedienst.”¹⁶⁹⁷ Het achterhaalde karakter van de gehanteerde concepten bleek duidelijk wanneer de Commissie de huidige praktijk ten overstaan van dat wat onder “bedienaar van een eredienst” moet worden verstaan, onderzocht. Het criterium *wijding* is duidelijk achterhaald en in vele gevallen zijn reeds *leken* actief. Dit was (en is) niet enkel het geval voor wat de katholieke eredienst betreft, maar ook binnen de islamitische gemeenschap zijn meer en meer burgers actief.

Het is interessant hierbij even dieper in te gaan op de erkenning door de overheid van zogeheten parochieassistenten.¹⁶⁹⁸ Het invoeren van het statuut van parochieassistent wil het gebrek aan priesters compenseren.¹⁶⁹⁹ De overheid bleek niet ongevoelig voor dit probleem. Een parlementaire vraag ¹⁷⁰⁰, gesteld door mevrouw Martine Taelman (Open Vld), levert interessante informatie.¹⁷⁰¹ Het antwoord wees erop dat in de wet van 24 juli 2008 houdende diverse bepalingen¹⁷⁰² het aantal parochie-assistenten van 301 naar 341 eenheden werd

¹⁶⁹⁶ Indien men zich beperkt tot een eenvoudige gelijkenschakeling - zonder andere maatregelen – dan zou in vergelijking met de aanvangssituatie (budgettaire jaar 2006) een verhoging van het budget van ongeveer 98 miljoen euro naar 129 miljoen euro noodzakelijk zijn (een verhoging met 31,6 %).

Na 5 jaar dient het budget verhoogd met nog eens 16,5 miljoen euro tot 145,5 miljoen euro (verhoging met 58,5 % t.o.v. het jaar 2006). Het bedrag van 145,5 miljoen euro houdt echter geen rekening met toekomstige indexeringsbewegingen. Als men aanneemt dat de indexering 2% bedraagt om de 18 maanden, stijgt het na 5 jaar vereiste budget tot 154 miljoen euro. Bij een jaarlijks indexeringsritme van 2 % is 160 miljoen euro nodig. De verhoging van de wedden heeft ook een weerslag op de pensioenuitgaven, zowel van de lopende als van de toekomstige uitgaven. En dit is ook een heikel punt.

¹⁶⁹⁷ De Commissie blijft echter zeer voorzichtig “De Commissie denkt hierbij aan het systeem dat in de verschillende universiteiten bestaat, hoewel in dit geval het optreden van de “commissaris” beperkter zou zijn. Dit optreden zou veeleer moeten worden opgevat als een vorm van technische bijstand, om correcties achteraf te voorkomen, wat altijd delicaat is. In De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 157.

¹⁶⁹⁸ Ook in dit dossier benadrukte de Commissie dat duidelijkheid moet worden geschapen, zowel met betrekking tot het al dan niet uitdovend karakter van de bestaande regelingen, als wat de bezoldiging betreft. Wat de parochieassistenten betreft drong de Commissie erop aan dat, gezien het bestaande juridisch kader, om hiervoor de nodige kerkrechtelijke initiatieven te nemen.

¹⁶⁹⁹ In een artikel verschenen in het katholieke weekblad Kerk en Leven schreef men dat er tegen 2030 in Vlaanderen nog zo’n 237 actieve pastoors zullen zijn, en met actief bedoelde men jonger dan 70 jaar. Dit stelt de bisdommen voor een ernstig personeelsprobleem. Naast de lekenassistenten zijn er ook pastoraal werkers actief.

¹⁷⁰⁰ Vraag nr. 4-2517 van Martine Taelman (Open Vld) d.d. 12 januari 2009 aan de eerste minister. Zitting 2008-2009. Parochie-assistent – Statuut.

¹⁷⁰¹ De vraagsteller wenste te weten of het onderzoek rond het statuut van de parochieassistenten ondertussen was afgerond en of, in bevestigend geval, er al dan niet parochieassistenten werden aangeworven. Tevens werd de vraag gesteld of men de intentie had de wetgeving rond de bedienaars van de eredienst, in het bijzonder rond de parochieassistenten aan te passen, rekening houdende met de aanbevelingen van de Commissie van Wijzen? In de vraag wordt herinnerd aan de werkzaamheden en de aanbevelingen terzake van de Commissie en het gegeven dat de “commissie Harpigny” (genoemd naar de bisschop van Doornik) aan voormalig minister van Justitie zou hebben voorgesteld om 1500 plaatsen voor parochieassistenten (zonder cumul) goed te keuren voor heel België, betaald volgens het licentiaatsbarema. Minister Onkelinx heeft hier niet op gereageerd.

¹⁷⁰² Wet houdende diverse bepalingen van 4 juli 2008. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 7 augustus 2008. Titel XI. Justitie. Hoofdstuk II - Wijzigingen van de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad.

opgetrokken, teneinde de continuïteit in de aanwervingen van parochieassistenten te kunnen verzekeren. De programmawet van 22 december 2008¹⁷⁰³ (artikelen 267 tot 269¹⁷⁰⁴), komt tegemoet aan de door de Raad van State geformuleerde opmerkingen naar aanleiding van voornoemde wet. De wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad werd in artikel 26 aangevuld met de nomenclatuur van "parochie-assistent". Het kader wordt dus een vast kader van 341 plaatsen en dit met terugwerkende kracht tot op de datum¹⁷⁰⁵ van de eerste benoemingen van parochieassistenten. De minister liet weten dat dit een budgetneutrale operatie zou gaan aangezien het aantal effectief ingevulde functies op het kader van de bedienaars van de katholieke eredienst een dalende tendens vertoont.

Deze aanpassing van het kader van de parochie-assistenten leidde toen tot een aantal kritische bedenkingen door Sonja Eggerickx, voorzitter Unie Vrijzinnige Verenigingen, samengebracht onder de titel "Herstellingswerk aan de fundering van de zuilen?". Zij herinnerde in haar reactie aan de resultaten van de Commissie en de er in opgenomen conclusie, dat de huidige verdeling van beschikbare middelen in het algemeen, en de samenstelling van het kader in het bijzonder, niet kan worden gerechtvaardigd wegens de diversiteit en de incoherentie van de onderliggende kwantitatieve verhoudingen.¹⁷⁰⁶

Haar verdict was dan ook dat de uitbreiding van het kader niets meer was dan favoritisme. In haar reactie zou zij nogmaals herinneren aan het verouderde van de reglementering, die teruggaat tot de napoleontische tijd, waarbij het bevolkingscijfer in zijn geheel als referentie wordt genomen, met als gevolg een onevenwicht tussen dat wat momenteel op het terrein inzake levensbeschouwelijk aanhang is te vinden en dat wat toegekend wordt op basis van gedateerde afspraken. Eenzelfde wanverhouding is ook kenmerkend voor de categoriale religieuze en morele dienstverlening.

Een ander probleem dat maar niet opgelost raakt heeft betrekking op de aanduiding van een gesprekspartner in de relatie met de overheid. De opmerkingen omtrent de manier waarop de verhoudingen tussen staat en erkende eredienst geregeld zijn en de opmerkingen m.b.t. de relatie tussen de grondwetsartikelen 21 en 181 blijven actueel.

¹⁷⁰³ Programmawet van 22 december 2008. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 29 december 2008.

¹⁷⁰⁴ HOOFDSTUK 5. - Justitie - Wijzigingen van de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Art. 267. - Artikel 26 van de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad, vervangen bij de wet van 17 februari 1997 en gewijzigd bij het koninklijk besluit van 13 juli 2001, wordt aangevuld met de bepaling onder j), luidende: " j) parochieassistent: 13 409,11 euro. ". Art. 268. - Artikel 26bis van dezelfde wet, ingevoegd bij de wet van 27 december 2004 en gewijzigd bij de wet van 24 juli 2008, wordt vervangen door de volgende bepaling: " Art. 26bis. - 341 plaatsen van parochieassistent worden toegekend. ". Art. 269. In artikel 35 van dezelfde wet, ingevoegd bij de wet van 27 december 2004 en gewijzigd bij de wetten van 11 juli 2005 en 24 juli 2008, wordt het eerste lid vervangen als volgt: " De artikelen 26, j), en 26bis hebben uitwerking met ingang van 1 januari 1991. ".

¹⁷⁰⁵ Zijnde 1 januari 1991, zodat de personen die reeds in dienst zijn geregulariseerd worden door de voornoemde wijziging.

¹⁷⁰⁶ Zelfs de Commissie voor interculturele dialoog was in 2005 tot het besluit gekomen dat de positieve religieuze neutraliteit die de staat inneemt ten aanzien van de verschillende erkende erediensten en levensbeschouwingen, een proportionele verdeling van de middelen inhoudt.

De overheid hanteert immers een systeem waarbij het op zoek gaat naar één gesprekspartner per erkende denominatie. Binnen de christelijke denominatie erkent zij echter diverse representanten. Zeker wat de islam betreft stelt zich onvermijdelijk het probleem van het bestaan van diverse fracties en het probleem van de aanduiding van één gesprekspartner. Er zou blijkbaar geen principieel bezwaar zijn om meer dan één representatief orgaan te erkennen. Verwijzende naar de sedert de jaren negentig van de vorige eeuw op gang gekomen rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens met betrekking tot de vertegenwoordiging en erkenning van religieuze organisaties en de principes van staatsneutraliteit, respect voor pluralisme en respect voor gelijke behandeling, wordt gepleit voor het doorbreken van de gangbare praktijk en wordt een “derde weg” m.b.t. de islam voorgesteld waarbij de overheid zou moeten “... - acht slaan op de eigen grondwettelijke regels die een terughoudendheid voorschrijven op het vlak van de interne organisatie van religie, - recht doen aan de diversiteit en pluriformiteit van de erkende islam, - recht doen aan het beginsel van gelijke behandeling dat er in de toepassingspraktijk toe leidt dat bijv. het christendom in vier verschillende (deel)stromingen kan worden erkend (groot en klein) en toelaat dat die afzonderlijk erkende (deel)stromingen zich zo nodig bij de overheid kunnen laten vertegenwoordigen met elk verschillende representanten, die bovendien worden aangeduid volgens de in elke strekking gekozen procedures.”¹⁷⁰⁷ Refererend naar dat wat de islam wordt opgelegd wordt de vraag gesteld of een *Executief van de Christenen van België* aanvaard zou worden door de diverse deel denominaties.

Deze opmerking is pertinent. Het gehanteerde criterium is immers duidelijk een verwijzing naar de structuur en hiërarchie binnen de Rooms-Katholieke Kerk waar de bisschoppenconferentie hét aanspreekpunt is. Vastgesteld wordt dat diversiteit wordt geaccepteerd in het christendom. Naar analogie hiermede zou dit ook moeten gelden voor de andere denominaties. Terecht wordt dan ook opgemerkt dat “Met de eis om gestructureerd te zijn tast de overheid de grens van de neutraliteit af omdat ze een voorkeur blijkt te hebben ten aanzien van een bepaalde organisatiestructuur.”¹⁷⁰⁸ De gevolgen van deze voorkeur worden onder andere vermeld in het *International Religious Freedom Report for 2016*.¹⁷⁰⁹

Hierbij kan worden gerefereerd naar een vraag gesteld door de heer Borginon (n.a.v. de bespreking van het wetsontwerp tot wijziging van de wet van 5 april 1994¹⁷¹⁰ houdende erkenning van de wijzigingen aan het aartsbisdom Mechelen en van de oprichting van het

¹⁷⁰⁷ A. Overbeeke. Turks fruit? De eerste vruchten van twee jaar Moslim executieve. Samenleving en politiek. Jaargang 14. 2007. nr.5 (mei). Blz. 25 tot 31

¹⁷⁰⁸ L. Franken en P. Loobuyck. Hoe neutraal is kerkfinanciering? Netherlands Journal of Legal Philosophy. (1. 2012). Blz. 19

¹⁷⁰⁹ Dit rapport merkt op, wat België betreft, dat “The Ministry of Justice allocated just above 100 million euros (\$105.37 million) for clergy salaries and other financial support for recognized religious groups, a small increase from the previous year. Catholic groups continued to receive 85 percent of the total available funding for religious groups, followed by secular humanists (8 percent) and Protestant groups (2.5 percent). Muslims continued to receive 2 percent of the funding. Muslim observers stated the distribution of government subsidies continued not to account for the actual number of practicing believers and the actual level of services required for imams and mosques.” Wat de erkenningsprocedure zelf betreft wordt opgemerkt dat “The requirements to obtain official recognition are not legally defined. The legal basis for official recognition is comprised of the constitution and other laws and interpretations, some of which predate the constitution itself.” U.S. Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. Belgium. 2016 international religious freedom report.

¹⁷¹⁰ Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 23 april 1999.

bisdom Antwerpen en de wet van 4 maart 1870 op de temporalien van de erediensten¹⁷¹¹), die verwijzend naar een door de Raad van State gemaakte opmerking omtrent de formulering van een artikel 19bis: “De betrekkingen met de burgerlijke overheid worden verzekerd door (...) het representatief orgaan van het geheel van de orthodoxe kerk”. Niet enkel werd hier de mogelijkheid tot het erkennen van meerdere representatieve organen naar voor gebracht. Er werd ook de vraag gesteld of het omschrijven van dat wat als “representatief orgaan” kan worden verstaan, verzoenbaar was met het beginsel van de niet-inmenging van de staat in de interne organisatie van de erediensten.¹⁷¹²

Eenzelfde probleem stelt zich op het vlak van de vormingsvoorwaarden van de imams. Lezing van het verslag van het onderhoud van de Commissie met de vertegenwoordigers van het Executief van de Moslims van België laat toe te besluiten dat het voldoen van de imams aan de vormingsvoorwaarden vaak onzeker is en, vooral, dat de omstandigheden waarin die vorming gebeurt geheel onbepaald zijn, verscheiden, en, wat erger is, slecht aangepast aan de noden van de moslimgemeenschappen in België. De Commissie noteerde dat indien het personeel van de meeste representatieve organen van de erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid dat geniet van een overheidswedde- en pensioen, voldeed aan duidelijke vormingsvoorwaarden, dit niet het geval was voor wat betreft de imams¹⁷¹³. Er werden vragen gesteld bij het aangepaste karakter van de opleiding en het voldoen aan de eisen door deze imams aan de noden van de moslimgemeenschappen in België.¹⁷¹⁴ Hier rijst onmiddellijk de vraag of, en in hoeverre, de overheid bepaalde vormingsverplichtingen kan opleggen. Doet de overheid dit voor de bedienaren van de katholieke eredienst of is hier een hands-off beleid van toepassing? Critici argumenteren dat de overheid hier, net zoals dit vroeger het geval was de erkenning van de religie gebruikt als een maatschappelijke stabilisator: “... l’organisation et le financement du culte islamique sont perçus comme des outils pour enrayer la diffusion de l’extrémisme islamique.”.

Laatste voorbeeld van een ongerijmdheid en nu van een probleem met de toepassing van het gelijkheidsbeginsel, heeft betrekking op de bevoegdheid inzake de erkenning, organisatie en controle van de instellingen belast met het beheer van de goederen van de niet-confessionele gemeenschappen.

Hoewel de wetgever in 1993 van oordeel was dat de georganiseerde vrijzinnigheid omkaderd diende te worden op een wijze die gelijkaardig is aan deze voor de erkende erediensten, werd een aparte regeling uitgewerkt. De bevoegdheid inzake erkenning, organisatie en controle van

¹⁷¹¹ Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers. Gewone zitting 1998 – 1999. 29 januari 1999. Verslag namens de commissie voor de justitie. 1794/2 – 98/99. Blz. 5.

¹⁷¹² In het antwoord van de vertegenwoordiger van de minister werd gesteld dat “Met betrekking tot de opmerking over de erkenning van slechts één representatief orgaan voor de islamitische eredienst, iedere vereniging die denkt representatief te zijn voor een bepaalde eredienst steeds een verzoek tot erkenning kan indienen.” Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers. Gewone zitting 1998 – 1999. 29 januari 1999. Verslag namens de commissie voor de justitie. 1794/2 – 98/99. Blz. 6.

¹⁷¹³ Het opstarten van scholen die zich zouden inlaten met een kwaliteitsvolle vorming van imams is een voorstel. De Commissie wijst er fijntjes op dit zou toelaten (zonder zich in te laten met de inhoud van de vorming zelf) de bezoldiging door de overheid te koppelen kwaliteitsvoorwaarden.

¹⁷¹⁴ De Commissie stelde voor dat “in België scholen in de moslimtheologie belast met de vorming van imams bedoeld voor de bediening in België zouden worden gecreëerd.” In De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 119.

de instellingen belast met het beheer van de goederen van de niet-confessionele gemeenschappen is immers een zaak van de federale overheid, terwijl de bevoegdheden wat de erkende erediensten aangaat, toegewezen zijn aan de gewesten¹⁷¹⁵.

Die opdeling, in relatie tot grondwetsartikel 181, gaat in tegen de wil van de wetgever en is probleem op het vlak van het gelijkheidsbeginsel.¹⁷¹⁶ De vraag stelt zich of het risico niet bestaat dat, vermits de erkende denominaties en de georganiseerde vrijzinnigheid niet aan dezelfde regelgever zijn onderworpen zijn, zij wellicht op een ongelijke manier kunnen worden behandeld.¹⁷¹⁷

Het bestaande systeem zal ongetwijfeld nog kunnen rekenen op aanvragen van andere “religies” en “levensbeschouwingen”. Alle niet-erkende “geloofsgemeenschappen” hebben immers in principe toegang tot de regeling. De werkgroep Magits-Christians werkte hiervoor een stappensysteem uit. Het blijft uitkijken naar de impact van de in het vooruitzicht gestelde “drempelverlaging” via het systeem van erkenning. Enkele jaren geleden bracht een commissie van het Belgisch parlement zijn verslag uit over de sekten in België. Voor deze sektarische bewegingen heeft de Werkgroep in de procedure van registratie wel voorzien dat het advies van het Informatie- en adviescentrum inzake schadelijke sektarische organisaties wordt ingewonnen. Ook worden in de erkenningscriteria inhoudelijke voorwaarden opgenomen zoals de vrije, openbare en toegankelijke deelname aan de beleving van het levensbeschouwelijk gebeuren. Belangrijk hierbij is ook het invoeren van een juridisch sluitende procedure tot schrapping van de erkenning van een levensbeschouwing.

De constitutioneel verankerde financieringsstroom blijft echter onverkort doorgaan.¹⁷¹⁸ Een voorbeeld van een minder bekende tussenkomst ¹⁷¹⁹ is deze voor het verzekeren van

¹⁷¹⁵ Ter herinnering: de Katholieke, Protestantse, Anglicaanse en Israëlitische eredienst zijn georganiseerd op gemeentelijke territoriale basis, de Islamitische en Orthodoxe eredienst op provinciale en Brusselse gewestelijke territoriale basis.

¹⁷¹⁶ In 1993 werd de niet-confessionele gemeenschap erkend door de grondwetgever. Grondwetsartikel 181, §2 bepaalt dat « *de wedden en pensioenen van de afgevaardigden van de door de wet erkende organisaties die morele diensten verlenen op basis van een niet-confessionele levensbeschouwing* » ten laste van de Staat komen.

¹⁷¹⁷ F. Amez. De bevoegdheidsverdeling inzake erediensten”. In K. Martens en F. Judo (eds.). Handboek Erediensten. Bestuur en organisatie. Brussel. Larcier. 2011. Blz. 69

¹⁷¹⁸ Documenten Budget 2017. FOD Justitie. Doc 54 2110/007. Afdeling 59: erediensten en laïciteit. Blz. 91 e.v. Afdeling 59: erediensten en laïciteit, bevat de noodzakelijke kredieten voor de betaling van de wedden van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad, overeenkomstig artikel 181 van de Grondwet, en voor de toekenning van de toelage voor de werkingskosten van het federaal secretariaat van de Centrale Vrijzinnige Raad en van het secretariaat van het Executief van de Moslims van België, alsmede de erkenning van het Boeddhisme.

¹⁷¹⁹ De subsidies voor de uitzendingen door de levensbeschouwelijke verenigingen die erkend zijn om televisieprogramma's te verzorgen op de VRT, bedragen voor het begrotingsjaar 2014 in totaal 1.408.800 euro (één miljoen vierhonderdenachthonderd achthonderd euro). 21 FEBRUARI 2014. - Besluit van de Vlaamse Regering houdende de toekenning van de subsidies voor 2014 aan de levensbeschouwelijke verenigingen die erkend zijn om televisieprogramma's op de VRT te verzorgen.

Op de kredieten van de algemene uitgavenbegroting van de Vlaamse Gemeenschap voor het begrotingsjaar 2015, begrotingsartikel HB0-1HHI2AC-WT, basisallocatie HH033) worden de subsidies voor de uitzendingen door de verenigingen die erkend zijn om televisieprogramma's te verzorgen op de VRT toegekend. De subsidies bedragen voor het begrotingsjaar 2015 in totaal 1.115.826 euro (één miljoen honderdvijftienduizend achthonderdzesentwintig euro). 24 APRIL 2015. - Besluit van de Vlaamse Regering houdende de toekenning van

levensbeschouwelijke radio- en televisieprogramma's (*Uitzendingen door Derden*). Deze organisaties kregen, geheel in lijn met het Cultuurpact, zendtijd ter beschikking gesteld en konden deze zelf invullen. De Vlaamse regering besliste op 24 april 2015 (ingevolge de nieuwe Beheersovereenkomst 2016-2020) dat de erkenningen van de levensbeschouwelijke verenigingen afloopt op 31 december 2015 en niet meer zullen worden verlengd, tezelfdertijd werd beslist dat de VRT een alternatief diende uit te werken. De zondagsmis (radio en televisie) bleef overeind.

Het weekblad *Kerk & Leven*¹⁷²⁰ becijferde, aan de hand van de jaarboeken van de Vlaamse bisdommen, dat tegen 2030 het aantal actieve priesters in de Vlaamse bisdommen gehalveerd zal zijn. Volgens hun onderzoek zullen in 2020 de bisdommen kunnen terugvallen op zo'n 400 priesters. In 2030 zal dit echter terugvallen tot 237 beschikbare priesters. *Kerk & Leven* heeft hiervoor opgezocht hoeveel priesters in 2020, 2025 en 2030 jonger zullen zijn dan zeventig jaar. Nieuwe priesterroepingen werden buiten beschouwing gelaten. Wim Vandewiele, godsdienstsocioloog aan de KU Leuven was van oordeel dat de cijfers van *Kerk & Leven* vrij optimistische zijn. Zij houden geen rekening met de hoge leeftijd van de nog actieve priesters en het risico op overlijden. De cijfers toonden volgens hem wel aan dat "...de kerk in Vlaanderen zich in een systeemcrisis bevindt".¹⁷²¹ Vandewiele benadrukt wel dat de Kerk de nadruk te hard legt op de figuur van priesters. In een parochie werken nog veel andere mensen dan de priester. "Je hebt diakens, parochie-assistenten¹⁷²² en vrijwilligers. Zij verzetten ook heel wat werk. Ik pleit ervoor naar het geheel van dat menselijk kapitaal te kijken."

de subsidies voor 2015 aan de levensbeschouwelijke verenigingen die erkend zijn om televisieprogramma's op de VRT te verzorgen.

¹⁷²⁰ *Kerk & Leven*. Aantal priesters in kwarteeuw gehalveerd. Gepubliceerd op maandag 20 april 2015.

¹⁷²¹ Opmerkelijk is dat tussen 2011 en 2013 het aantal priesterkandidaten in Europa met 3,6 procent daalde (met sterkste daling in Tsjechië met 13% en Groot-Brittannië met 11,5% maar dat België een van de weinige uitzonderingen was met zelfs een stijging van het aantal priesterkandidaten met 7,5%. Dat laatste zou het gevolg zijn van initiatieven van aartsbisschop Léonard in het Franstalige landsdeel, die vooral kandidaten uit het buitenland aantrekken. Aan Vlaamse opleidingen is het aantal priesterroepingen sinds 2010 relatief stabiel met zo'n twintig seminaristen.

¹⁷²² De wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad werd in artikel 26 aangevuld met de nomenclatuur van "parochieassistent". Het kader werd aldus een vast kader van 341 plaatsen en dit had terugwerkende kracht op de datum van de eerste benoemingen van parochieassistenten, zijnde 1 januari 1991, zodat de personen die reeds in dienst zijn geregulariseerd worden door de voornoemde wijziging. In hetzelfde antwoord werd gesteld dat er geen meeruitgaven te verwachten was gezien de daling van het aantal priesters. Deze assistenten (leken als bedienaars van de eredienst) worden benoemd door de kerkelijke overheid zoals voorzien in artikel 21 van de Grondwet en bezoldigd door de staat volgens artikel 181 § 1 van de Grondwet. In concreto is het de diocesane bisschop die hen benoemt. Zij worden bezoldigd door het Ministerie van Justitie overeenkomstig de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten en van de bedienaars van de erediensten.

De Raad van State bepaalde in 1962 al dat enkel de bedienaars die nuttig en noodzakelijk zijn voor de religieuze behoeften van de bevolking recht hebben op een vergoeding. Aangezien binnen de Katholieke kerk niet alle betrekkingen zijn toegekend gelet op de daling van het aantal roepingen, doet deze kerk steeds vaker een beroep op leken. Bron: QRVA 53 118 Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers. Schriftelijke vragen en antwoorden. 24/06/2013. Minister van Justitie. Sub-departement Justitie. Lonen van priesters en leken. Datum indiening 21/05/2013. Bron: 2 AUGUSTUS 1974. - Wet betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten en van de bedienaars van de erediensten.

Het tekort aan priesters wordt momenteel, zoals hiervoor reeds verduidelijkt, gecompenseerd door het inzetten van parochie-assistenten. De grondwettelijk beschermde vrijheid van eredienst en niet-inmenging door de overheid verplicht het departement Justitie zicht te onthouden van enige definitie omtrent de inhoud en draagwijdte van deze functie, en dit statuut.

Het Belgische erkennings- en ondersteuningsbeleid is momenteel nog steeds te zien als het resultaat van een pragmatische benadering, eerder dan van een weldoordachte visie op neutraliteit en pluralisme en de plaats van de overheid in dit alles. De aanbevelingen van beide werkgroepen zijn terecht geïnspireerd door de noodzaak aan meer transparantie. Tijdens hun zoektocht naar een mogelijke objectivering van de subsidiestroom werd ingegaan op het bestaan van kwantitatieve gegevens die zouden toelaten verdeelwijzen te objectiveren. Ook de fiscale gunstregimes zijn zeker meer aandacht waard.

Jammer genoeg zijn de resultaten van dit grondige werk ietwat in de vergeethoek geraakt. Hoog tijd dus om de draad op te pikken. Zo ontbreken momenteel, zoals hiervoor geschetst, immers betrouwbare, tegensprekelijke gegevens m.b.t. de religieuze en levensbeschouwelijke praktijk. De Commissie, maar ook de Werkgroep, hebben het ontbreken van behoorlijke informatie onderstreept. Men dient dan ook zo snel mogelijk grondig wetenschappelijk onderzoek op te starten. De aldus verzamelde gegevens kunnen toelaten een diepgaande reflectie te organiseren omtrent de houdbaarheid van de afspraken.

De hierboven besproken rapporten zouden de aanzet kunnen zijn tot een ingrijpende historische hervorming van de complexe wetgeving over de levensbeschouwingen. Pogingen om een hervorming door te voeren kunnen hoe dan ook stevast op weerwerk rekenen.¹⁷²³

¹⁷²³ Zo waarschuwde Koen Muylle, wetenschappelijk medewerker aan het instituut voor constitutioneel recht aan de Katholieke Universiteit te Leuven, in het christelijk weekblad Tertio ("Commissie wijzen beknot autonomie erediensten". 22 augustus 2007. Nr. 393), ervoor dat bepaalde hervormingsmaatregelen de autonomie van de erediensten, en meer bepaald van de katholieke eredienst, verregaand dreigde te beperken. Hij verwees hierbij onder meer naar het door de Commissie ingenomen standpunt met betrekking tot het publiekrechtelijke karakter van het begrip "bedienaar van de eredienst" en op de notie "dienstverlening aan de gemeenschap". Deze noties verantwoorden de overheidsfinanciering van de erkende erediensten, maar dreigen de interne organisatievrijheid van de erediensten te beperken. Kritiek ging ook uit naar het feit dat de Commissie voorstelde een aantal beginselen vast te leggen die de verschillende denominaties dienden na te komen: "De Commissie verwijst onder meer naar de naleving van de fundamentele mensenrechten. Blijkbaar zou de staat de naleving van nog andere beginselen kunnen opleggen. Ook zou de financiering van de bedienaars van de erediensten worden gekoppeld aan door de staat bepaalde bekwaamheidsvoorwaarden, vooral wat vorming betreft." Muylle betoogt hierbij dat dit alles in conflict komt met het constitutioneel beginsel van de autonomie van de kerk. Bij wijze van voorbeeld wordt verwezen naar het feit dat elke godsdienst vrij is zijn eigen organisatie in te richten." Zo is de kerkelijke overheid helemaal vrij een nieuwe parochie of bisdom op te richten, zonder dat ze de instemming van de burgerlijke overheid moet vragen."

Benadrukt werd dat de voorwaarden om als bedienaar van de eredienst te worden aangesteld tot de expliciete bevoegdheid van de eredienst behoren. Het kwam de overheid dan ook niet toe bijkomende eisen te stellen op het vlak van kwalificaties of zich bemoeien met de leerstellige inhoud van de erediensten. Muylle verwees naar de grondwettelijke waarborg voor de erkende erediensten. Hierdoor wordt aan de staat gewoonweg een financieringsplicht opgelegd. Het zou, aldus Muylle, niet aanvaardbaar zijn dat de overheid de vrijheid van de kerkelijke organisatie na te leven zou proberen te sturen. Muylle verweet de Commissie een vreemde kijk op het priesterambt. Zijn kritiek spitste zich toe op het feit dat de Commissie van oordeel was dat wanneer iemand erkend is als bedienaar van een eredienst er volgens haar sprake van "een verworven recht op dat ambt, dat alleen mag worden beëindigd als aan de voorwaarden voor de ontzetting is voldaan." Onaanvaardbaar was het

10.2. Aanzetten tot herziening: het Groothertogdom Luxemburg

Dat het mogelijk is de bestaande afspraken te actualiseren bewezen onder meer Nederland en het Groothertogdom Luxemburg.

De hervorming binnen het Groothertogdom Luxemburg is van recentere datum en greep in op de erkenning, de financiering en het levensbeschouwelijk onderwijs.

Op 20 januari 2015 stelde de Luxemburgse Premier, Xavier Bettel (liberaal), samen met zijn collega's Claude Meisch (liberaal) en Dan Kersch (sociaaldemocraat), een akkoord tussen de Luxemburgse overheid en de op het Luxemburgse grondgebied gevestigde en erkende religieuze gemeenschappen ¹⁷²⁴ voor.

De Luxemburgse overheid bleef van oordeel dat de religieuze overheden een publieke taak hebben maar zag een actualisering noodzakelijk. De opeenvolgende aanpassingen leidden immers tot ongelijkheden in de behandeling van de erkende levensbeschouwingen. Er stelde zich ook de problematiek van de beschikbare budgettaire enveloppes en de nood om over te gaan tot een correcte en transparante verdeling van de overheidsgelden. Gezien de vele raakpunten is een verkenning aangewezen.¹⁷²⁵

voorstel om de burgerlijke rechtbanken toezicht te laten houden op de door een kerkelijke instantie genomen beslissing om iemand uit een ambt te verwijderen.¹⁷²³ En verwees hierbij naar canon 194 (Can. 194. § 1 Van rechtswege wordt uit een kerkelijk ambt verwijderd: 1. wie de staat van clericus heeft verloren; 2. wie publiek van het katholiek geloof of van de gemeenschap van de Kerk afgevallen is; 3. een clericus die een huwelijk, ook een louter burgerlijk, gewaagd heeft. § 2 De verwijdering waarover in de nrs. 2 en 3, kan alleen geurgeerd worden als deze door een verklaring van de bevoegde overheid vaststaat.) Muylle was van oordeel dat, het tolereren van het feit dat hoven en rechtbanken zouden moeten kunnen nagaan of de kerkrechtelijke beslissing correct werd genomen, een gevaarlijke evolutie was, die gezien moet worden als een "verregaande inmenging in geloofsbeslissingen". Muylle argumenteerde dat conflictsituaties konden ontstaan: de kerk oordeelt over afvalligheid. Wat indien een bedienaar van een eredienst die afvallig geworden is, niet uit het ambt zou mogen worden onttrokken: "Dat zou ertoe leiden dat een bedienaar van de eredienst aan kan blijven tegen de wil van de kerkelijke instanties.". Volgens Muylle was het, verwijzende naar de interne organisatievrijheid van de kerk, ondenkbaar dat een burgerlijke rechtbank de motieven voor het ontslag zou nagaan, laat staan zou nagaan of een dergelijke beslissing rechtmatig werd genomen: "Het komt veeleer aan canonieke rechtbanken toe te beslissen of een dergelijke beslissing rechtmatig werd genomen." Muylle zag ook in het geval van het onderzoeken van de toepassing van de algemene rechtsbeginselen (waaronder het recht op verdediging) een ongeoorloofd ingrijpen in de canonieke rechtspraak: "Door de algemene rechtsbeginselen over te planten op de canonieke rechtspraak, grijpt de staat in op de manier waarop de kerk die rechtspraak organiseert." De verwijzing naar het spook van een verregaande bemoeizucht door de overheid is niet duidelijk. Hij refereert hierbij niet enkel naar bepaalde door de Commissie geformuleerde voorstellen, maar ziet ook in voorstellen om een inburgeringstraject op te leggen aan personen die voor de eerste keer een religieuze of levensbeschouwelijke functie zouden uitoefenen, een gevaar voor overdreven bemoeizucht van de overheid. Zowel op organisatorisch als op financieel vlak wordt elke controle onaanvaardbaar geacht. Zich kunnen onttrekken aan het kerkrecht of zich moeten onderwerpen aan het burgerlijk recht wordt als ondenkbaar beschouwd.

¹⁷²⁴ In het document wordt gesproken over "communautés religieuses". In regeringsverklaringen spreekt men over "cultes" of "églises".

¹⁷²⁵ Het huidige Groothertogdom Luxemburg kende - grosso modo —dezelfde ontwikkeling als de overige Zuidelijke Nederlanden tot 1815. Pas in 1815 werd beslist om een Groothertogdom Luxemburg op te richten. Het werd echter het persoonlijke eigendom van de Nederlandse Koning. Luxemburg werd ook lid van de nieuwe Duitse Bond. In 1839 verloor het Groothertogdom, na voorheen al een deel van zijn grondgebied aan Frankrijk en Pruisen af te hebben gestaan, de helft van het overblijvende grondgebied aan België (Provincie Luxemburg). Luxemburg werd in zijn bestaan herhaaldelijk bedreigd door annexatie. Ook in Luxemburg merken

In de Luxemburgse Grondwet is voorzien in artikel 22 dat: "L'intervention de l'Etat dans la nomination et l'installation des chefs des cultes, le mode de nomination et de révocation des autres ministres des cultes, la faculté pour les uns et les autres de correspondre avec leurs supérieurs et de publier leurs actes, ainsi que les rapports de l'Eglise avec l'Etat, font l'objet de conventions à soumettre à la Chambre des Députés pour les dispositions qui nécessitent son intervention.".¹⁷²⁶ Deze conventies regelen ook de bezoldiging en de pensioenen van de bedienaren van de eredienst. Artikel 106 van de Luxemburgse Grondwet stelt dat: "Les traitements et pensions des ministres des cultes sont à charge de l'Etat et réglés par la loi."¹⁷²⁷

Ingrijpende hervormingsplannen circuleerden reeds geruime tijd. Zo werd er volgens bepaalde bronnen aan gedacht over te gaan tot de invoering van een "impôt philosophiquement dédié". De onmiddellijke aanzet tot deze hervorming is volgens bepaalde bronnen deels ook terug te vinden in de erkenning van de moslimgemeenschap in het Groothertogdom Luxemburg. De moslimgemeenschap had immers, bij monde van het representatief orgaan - de "shoura" - op 8 juni 2012 bekendgemaakt dat ook zij een conventie met de Luxemburgse overheid wilden sluiten.¹⁷²⁸

Een commissie van experts begeleidde de Luxemburgse overheid bij het uittekenen van de hervorming.¹⁷²⁹ Haar rapport concludeerde dat een hervorming zich opdrong en het suggereerde enkele denkpistes.

wij de Franse invloed (Code Napoléon). Onder de Nederlandse periode werd het Nederlandse Burgerlijk Wetboek boek er niet geïntroduceerd. In 1868 stabiliseerde de politie situatie zich en kreeg Luxemburg zijn eerste Grondwet. In 1879 zou de Napoleontische Code Pénal vervangen worden door een Luxemburgs Strafwetboek (dat grote gelijkenissen vertoont met het Belgische Strafwetboek van 1867). Luxemburg is het Franse recht vrij trouw gebleven. Het sociaal recht, het fiscaal recht en het publiek recht vertonen, volgens juristen, duidelijk meer Duitse invloeden.

¹⁷²⁶ Herziening 2 juni 1999.

¹⁷²⁷ Initieel enkel voorzien voor de bedienaren van de Katholieke Kerk werden gaandeweg ook de andere denominaties mee opgenomen. Het katholicisme, het jodendom, de Grieks-Orthodoxe Kerk, de Anglicaanse Kerk, de Russisch-Orthodoxe Kerk en de islam zijn momenteel officieel erkend. Vrijzinnigen zijn niet te bespeuren.

¹⁷²⁸ Zie shoura.lu. "Shoura, Assemblée de la Communauté Musulmane du Grand - Duché de Luxembourg. Luxembourg, 8 juin 2012. » : "Les musulmans du Grand - Duché de Luxembourg pensent qu'ils ont assez attendu. L'égalité de traitement devant la loi et devant la constitution sont pour eux un droit, la discrimination de facto résidant dans la simple continuation des structures historiques est pour eux une triste réalité.

Le débat législatif et la réflexion engagée après quatorze ans de régime conventionnel ne doivent pas être utilisées comme un prétexte de remettre à nouveau « sine die » le conventionnement de l'islam. L'État devrait sans attendre prendre toutes les initiatives qui visent à remédier à la situation inéquitable et d'exclusion dans laquelle se trouve placée une communauté nombreuse et paisible et qui contribue avec ses concitoyens à la prospérité du pays.

¹⁷²⁹ Ministre des Cultes, François Biltgen, ontving op 3 oktober 2012 dit rapport opgesteld door de groep experts belast met het onderzoeken van de relatie tussen de overheid en "communautés religieuses, voire philosophiques au Luxembourg." Het lijvige en gedetailleerde rapport (131 bladzijden) inventariseerde het statuut en de financieringswijze van de "levensbeschouwingen" in Europa, spitste zich vervolgens toe op de situatie in het Groothertogdom Luxemburg met aandacht voor het historische, juridische en financiële luik.

De tekst voorgesteld door “La Commission des Institutions et de la Révision constitutionnelle”¹⁷³⁰ ligt aan de basis van een ontwerp van een nieuw artikel 117, “Des relations entre l’État et les communautés religieuses » : « En matière religieuse et idéologique, l’État respecte, en vertu du principe de séparation, les principes de neutralité et d’impartialité. La loi règle les relations entre l’État et les communautés religieuses, ainsi que leur reconnaissance. Dans les limites et formes fixées par la loi, des conventions à approuver par la Chambre des Députés peuvent préciser les relations entre l’État et les communautés religieuses reconnues.”. ¹⁷³¹ Het geheel wordt momenteel geregeld via een conventie. De herziene Grondwet wordt in de loop van het jaar 2019 ter stemming voorgelegd.

Het rapport ging in op de gewijzigde situatie van de erkende levensbeschouwingen.¹⁷³² De belangrijkste argumenten om over te gaan tot een herdenken van het systeem waren de ongelijkheid, de stroefheid en de lacunes veroorzaakt door het gedateerde karakter van de 200 jaar oude regelgeving.¹⁷³³ Er werd onder andere gewezen op de ondraaglijke last voor de

¹⁷³⁰ Commission des Institutions et de la Révision constitutionnelle, Procès - verbal de la réunion du 21 janvier 2015, P.V. IR 10 ; Zie ook het rapport van de Commission consultative des Droits de l’Homme du Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷³¹ “L’approbation de la Chambre des Députés permet la signature de la nouvelle convention entre l’Etat luxembourgeois et les cultes. Reste l’étape de la révision constitutionnelle à franchir. Initialement prévue parmi les questions posées au référendum du 7 juin 2015, la question sur l’opportunité du maintien de l’article 117 de la Constitution qui prévoit le paiement des traitements des ministres des cultes par l’État a été retirée, cette matière étant désormais réglée par la nouvelle convention. Majorité et opposition ont trouvé un compromis autour d’une nouvelle disposition constitutionnelle : le nouvel article serait ainsi formulé : « En matière religieuse et idéologique, l’État respecte, en vertu du principe de séparation, les principes de neutralité et d’impartialité. La loi règle les relations entre l’État et les communautés religieuses ainsi que leur reconnaissance. Dans les limites et formes fixées par la loi, des conventions à approuver par la Chambre des Députés peuvent préciser les relations entre l’État et les communautés religieuses reconnues ». Ce nouvel article a été approuvé à l’unanimité des membres de la Commission des Institutions et de la Révision constitutionnelle de la Chambre.” Zie : Caroline Sägesser (ULB). La réforme du financement public des cultes au Luxembourg. ORELA. <https://o-re-la.org/index.php/analyses/item/1133-la-r%C3%A9forme-du-financement-public-des-cultes-au-luxembourg>; Zie ook : Section 3. – Des relations entre l’État et les communautés religieuses Art. 117. Les églises et les communautés religieuses sont séparées de l’État. La loi règle les relations entre l’État et les églises et communautés religieuses. Dans les limites et formes fixées par la loi, des conventions à approuver par la Chambre des Députés peuvent préciser les relations entre l’État et les églises et communautés religieuses. Texte coordonné de la proposition de révision constitutionnelle. <http://www.land.lu/page/news/125/FRE/index.html>

¹⁷³² De werkgroep poogde een inventaris op te maken met betrekking tot het aantal aanhangers van de onderscheiden erediensden/levensbeschouwingen. Sinds 1979, is het bij wet verboden, naar aanleiding van volkstellingen, gegevens te verzamelen over deze materie. Hiervoor diende dan ook gebruik gemaakt van de resultaten (1999 en 2008) van de European Value Study en de verwerking van gegevens door het CEPS ¹⁷³². Volgens de recentst beschikbare gegevens bekend 73% van de inwoners van het Groothertogdom Luxemburg zich tot het christelijke geloof, waarvan 68,7% katholieken, 1,8% protestanten en 1,9% behoort bij een andere christelijke stekking. 2,6% stelt te horen bij een andere, niet - Christelijke godsdienst. Vergelijkt men de cijfers van 1999 met de meest recente cijfers dan is een eerder “stabiele aanhang” te vinden. De enige verschuiving die vastgesteld kan worden is de groei van het aantal personen dat zich als praktiserend moslim definieert. Hun percentage stijgt van 07% tot 2%. Dit is te verklaren door de recente immigratie uit ex - Joegoslavië. Interessant te vermelden is dat, op basis van deze gegevens, in het Groothertogdom Luxemburg 24,9% verklaren “aucune religion” aan te hangen. Wat België betreft komen wij wat dit betreft uit op 41, %, terwijl Frankrijk met 50% “aucune religion” vrij hoog scoort. Op de vraag “Indépendamment du fait que vous êtes pratiquant ou non, diriez-vous que vous êtes quelqu’un de religieux, de non religieux, ou un athée convaincu?” antwoordde 56% dat zij zich “considèrent comme religieux”. 35% “se déclarent non religieux” en 9% “se définissent comme athées”.

¹⁷³³ Loi du 18 Germinal an X (8 april 1802) of het Décret impérial (30 december 1809).

lokale overheden en de noodzaak om over te gaan tot “good governance”. De experts stelden echter ook vast dat Luxemburg met betrekking tot “... la garantie de la liberté positive et négative de religion et du principe d’autonomie collective des organisations convictionnelles, la neutralité et l’impartialité de l’État, l’égalité et la non-discrimination des citoyens et des communautés culturelles, la prise en compte de l’intérêt collectif...” faalde.¹⁷³⁴ Hierbij werd opgemerkt dat “... le système luxembourgeois favorise clairement l’Église catholique...”

Het keizerlijk decreet van 1809 op de kerkfabrieken stuurt in het Groothertogdom nog steeds de verhoudingen tussen de overheid en de kerkbesturen.¹⁷³⁵ De bij ons gekende uitzondering op het vlak van de vrijstelling aan bepaalde heffingen komen ook in het Groothertogdom Luxemburg voor. De experts wijzen op het feit dat de totale kost van deze vrijstellingen niet gekend is: “Nous ne disposons pas d’estimation quant aux montants de ces mesures fiscales.”.¹⁷³⁶ Er was sprake van oubollige, voorbijgestreefde bepalingen en er werd opgemerkt dat er ook een gebrek aan transparantie was vast te stellen.^{1737 1738} De gewijzigde omstandigheden verplichten, aldus de experts, tot een herdenken van het systeem. Zo wordt onder meer voorgesteld over te gaan tot een herbestemming van gebouwen.¹⁷³⁹

¹⁷³⁴ “...le système luxembourgeois ne respecte pas intégralement ces principes. Il est fondé sur un traitement différencié entre communautés culturelles conventionnées et entre les communautés conventionnées et les autres, en l’absence d’un encadrement législatif qui fixe la procédure et les critères de conventionnement.”

¹⁷³⁵ Het Decreet van 1809 voorziet onder andere dat “De kerkbesturen opgericht bij het artikel 76 van de wet van 18 germinal jaar X, worden belast met het onderhoud en het behoud van de kerken; met het beheer van de aalmoezen en de goederen; van de bij de wetten en de verordeningen toegelaten renten en ontvangsten, de toelage door de gemeenten verschaft, en over het algemeen al de fondsen die aangewend worden voor de uitoefening van de eredienst; zij worden er ten slotte mede belast die uitoefening en het hooghouden van de waardigheid er van te verzekeren in de kerken waaraan zij gehecht zijn hetzij door de ervoor nodige uitgaven te kwijten, hetzij door de middelen om er in te voorzien te verzekeren.”

¹⁷³⁶ Rapport du groupe d’experts chargé de réfléchir sur l’évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷³⁷ “Ces dysfonctionnements peuvent facilement être corrigés. Ils sont malheureusement accentués par des problèmes de fond : une application confuse du décret de 1809 et une inégalité de traitement entre le culte catholique et les autres cultes conventionnés.” Rapport du groupe d’experts chargé de réfléchir sur l’évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷³⁸ Diverse problemen werden vastgesteld. Zo merkt de onderzoeksgroep op dat er duidelijk sprake is van ongelijke behandeling. “Seules les paroisses de l’Église catholique disposent d’un établissement public de culte local et surtout d’un financement communal obligatoire. Le décret du 9 décembre 1809 n’a pas été étendu aux autres cultes « conventionnés ». Pour ces derniers, les communes ne sont pas tenues de mettre un logement à la disposition de leurs ministres du culte ni de subventionner à titre obligatoire l’entretien des édifices culturels et des logements des ministres des cultes.” Rapport du groupe d’experts chargé de réfléchir sur l’évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷³⁹ Diverse pistes werden voorgesteld. “...Envisager la mise en œuvre d’une procédure prévoyant une double affectation à la fois culturelle et cultuelle pour les bâtiments culturels qui remplissent les conditions pour ce type de manifestations, qui doivent par ailleurs rester compatibles avec le caractère particulier de ces lieux. ... Désaffecter une partie du bâtiment en le scindant en deux. Le chœur serait affecté aux célébrations religieuses. La sacristie pourrait héberger les registres de chrétienté. La nef par contre, une fois désaffectée, pourrait être transformée en bibliothèque ou en salle de réunion. ... Dans certains cas, notamment lorsque de petites communes rurales ou des villes moyennes disposent de plusieurs lieux de culte, il serait raisonnable d’en réduire

De commissie besteedde ook aandacht aan de levensbeschouwelijke begeleiding. Er werden opnieuw onevenwichten vastgesteld en de commissie deed ook hier voorstellen om het systeem uit te breiden. Het afwezig zijn van begeleiding voor wie zich niet terugvinden kan in het (katholieke) aanbod was een bijzonder aandachtspunt.¹⁷⁴⁰ "Enfin, se pose la question de l'assistance morale pour les personnes n'appartenant pas à une communauté religieuse, a fortiori conventionnée. ... des solutions adéquates devraient permettre aux personnes ne se reconnaissant pas dans les cultes conventionnés de pouvoir bénéficier d'une assistance morale, voire religieuse, conforme à leurs convictions personnelles."¹⁷⁴¹ De rapporteurs wezen er ook op dat men in Luxemburg nog steeds te maken had met "...une société ... où le poids de l'Église catholique est encore significatif et où son influence est perçue comme prépondérante."

Het afgesloten akkoord regelt de rechten en verplichtingen tussen de diverse, op het Luxemburgse grondgebied aanwezige communiteiten, te weten de katholieke kerk, de israëlitische gemeenschap, de protestantse gemeenschap, de moslimgemeenschap, de anglicaanse kerk en de orthodoxe kerk. Er zijn een aantal gemeenschappelijke bepalingen in terug te vinden. Deze worden aangevuld met bepalingen specifiek voor elke denominatie. Voor het eerst wordt een enveloppe vrijgemaakt voor de moslimgemeenschap. De erkenning van de moslimgemeenschap door Luxemburg wordt hierbij gezien als een aanpassing aan de demografische en sociologische ontwikkelingen.¹⁷⁴²

De ondertekenaars van de conventie hebben er zich toe verbonden de Grondwet, de mensenrechten en de gelijkheid tussen man en vrouw te respecteren.

Criteria die de erkenning en financiering van de "levensbeschouwing" sturen zijn de mate waarin de denominatie een maatschappelijke relevantie aantoon, een inbedding in de

le nombre et de procéder à une réaffectation du bâtiment qui soit compatible avec son ancienne destination (musée, bibliothèque, archives, lieux de mémoire)." Rapport du groupe d'experts chargé de réfléchir sur l'évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷⁴⁰ "L'assistance morale et religieuse est destinée aux publics qui, de par leur situation propre, ne peuvent participer à la pratique du culte de manière normale et ont souvent des besoins d'assistance ou de soutien moral et/ou religieux sur une base individuelle : militaires (particulièrement lors d'opérations extérieures), détenus et personnes hospitalisées principalement. A l'heure actuelle, deux catégories de postes d'aumôniers sont pris en charge pour le seul culte catholique : un poste d'aumônier général de la Force publique ; vingt aumôniers, affectés notamment aux prisons mais surtout à certaines pastorales (communautés immigrées, etc.). Tous reçoivent un traitement comme ministre du culte (Ministère d'État) et non du Département pour lequel ils officient le cas échéant (Défense, prisons), hormis le cas échéant du versement de certaines primes et indemnités. Les autres cultes ne disposent pas de tels postes." Rapport du groupe d'experts chargé de réfléchir sur l'évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷⁴¹ Rapport du groupe d'experts chargé de réfléchir sur l'évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷⁴² Worden dan ook "meegenomen" in deze convenant de religieuze gemeenschappen die op mondiaal vlak erkend zijn als religieuze overheid (religion reconnue), in Luxemburg aanwezig zijn en zich kunnen beroepen op een voldoende groot aantal aanhangers.

maatschappij bewijst en een positieve bijdrage aan de samenleving waarin deze opereert kan aantonen.¹⁷⁴³

Het akkoord¹⁷⁴⁴ (met een duurtijd van 20 jaar) vereenvoudigt en regelt de administratieve en financiële relaties tussen de overheid en de religieuze overheden en vervangt niet enkel heel wat bestaande conventies,¹⁷⁴⁵ maar legt ook een budgettaire enveloppe vast, voorziet in overgangsmaatregelen wat het personeel betreft (waaronder duidelijke pensioenafspraken), introduceert een gemeenschappelijk vak ("le cours commun éducation aux valeurs") en voorziet de installatie van een raadgevend orgaan ("Conseil des Cultes").

De vaste jaarlijkse financiële ondersteuning werd aangepast, rekening houdende met de noden en mogelijkheden. De globale enveloppe die ter beschikking gesteld wordt van de diverse, op het territorium aanwezige religieuze gemeenschappen, daalt, op termijn, van 24,6 miljoen € naar 8,3 miljoen euro. De conventie zorgt voor een daling van de toegekende enveloppe (met 70%), en voor een herverkaveling van de middelen.¹⁷⁴⁶ Er zijn ook duidelijke

¹⁷⁴³ "Considérant que les communautés religieuses bénéficiant des conventions professent une religion reconnue au niveau mondial, sont bien établies au Luxembourg et y sont appuyées par une communauté suffisamment nombreuse; Considérant que le respect des droits et libertés constitutionnels, de l'ordre public et des valeurs démocratiques, la promotion des droits de l'homme et de l'égalité de traitement ainsi que de l'égalité entre hommes et femmes doivent être garantis par les communautés signataires de la présente convention; Considérant qu'au vu de l'évolution sociologique et démographique des dernières décennies, il y a lieu d'ajouter la communauté musulmane du Luxembourg aux communautés religieuses bénéficiant des conventions en cours ; Considérant que le Gouvernement entend contribuer à l'exercice de la liberté des cultes par une contribution à charge du budget de l'État et qu'en contrepartie les cultes prêtent assistance spirituelle à toute personne qui en formule la demande. "In Convention entre l'État du Grand - Duché de Luxembourg et les communautés religieuses établies au Luxembourg.

¹⁷⁴⁴ Convention entre l'État du Grand - Duché de Luxembourg et les communautés religieuses établies au Luxembourg.

¹⁷⁴⁵ Convention du 31 octobre 1997 entre le Gouvernement et l'Archevêché portant refixation des cadres du culte catholique et réglant certaines matières connexes, approuvée par la loi du 10 juillet 1998 ; Convention du 31 octobre 1997 entre le Gouvernement et les communautés israélites du Luxembourg, approuvée par la loi du 10 juillet 1998 ; Convention du 31 octobre 1997 entre le Gouvernement et l'Église protestante du Luxembourg, approuvée par la loi du 10 juillet 1998 ; Convention de reconnaissance de l'Église protestante réformée du Luxembourg, octroi de la personnalité juridique à celle-ci et détermination des fonctions et emploi rémunérés par l'État du 15 juin 1982, approuvée par la loi du 23 novembre 1982 ; Convention du 27 janvier 2003 entre le Gouvernement et l'Église anglicane du Luxembourg, approuvée par la loi du 11 juin 2004 ; Convention du 31 octobre 1997 entre le Gouvernement et l'Église orthodoxe hellénique, approuvée par la loi du 10 juillet 1998, met l'Avenant du 27 janvier 2003 rendant applicable cette Convention aux Églises orthodoxes serbe et roumaine, qui sont en communion avec le Patriarcat œcuménique de Constantinople.

¹⁷⁴⁶ De toegekende enveloppes zijn voor de katholieke kerk 6,75 mio €, voor de islamitische gemeenschap 450 000 €, voor de protestantse gemeenschap 450 000 €, voor de joodse cultus 315 000 €, voor de orthodoxe gemeenschap 285 000 € en voor de anglicaanse kerk is een bedrag van 125 000 € voorzien. De Rooms-Katholieke Kerk - die tot dan toe ruim 95% van de gelden binnenhaalde - zag tijdens de negotiatieronde de bui al hangen. De aartsbisschop van Luxemburg - hoewel voor hem een herzien van het tot dan toe in voege zijnde systeem bediscussieerbaar was - waarschuwde voor een al te grote inperking van de overheidsbetoelaging. Hij argumenteerde dat de kerk niet echt rijk was en dat een dichtdraaien van de geldstroom de kerk in een lastig financieel parket zou brengen. Voor de katholieke kerk daalt de tussenkomst immers van 23,72 miljoen euro naar 6,75 miljoen euro. Hieruit afleiden dat men de Kerk in een wurggreep heeft is echter een brug te ver.

afspraken met het oog op het weren van religieuze communiteiten die “ondemocratisch gedrag”¹⁷⁴⁷ tolereren en er werd voorzien in een sanctiemogelijkheid.¹⁷⁴⁸

Het door de groep experts opgestelde rapport maakte ook gewag van de “ondraaglijke” last van het onroerend patrimonium. Er wordt gewezen op het tanende gebruik van de kerken (het aantal praktiserende gelovigen daalt gestaag, al is er een piek te noteren op bijvoorbeeld feestdagen). Bovenop dit komt echter het “personeelsprobleem”. Het sterk verminderde aantal roepingën noodzaakt tot een hergroeperen van de parochies, van 274 parochies evolueerde men naar 57 parochiale gemeenschappen.¹⁷⁴⁹

Een “Fonds de la gestion des édifices religieux du culte catholique” komt in de plaats van de tot dan toe bestaande kerkfabrieken.¹⁷⁵⁰ Het fonds zal worden bestuurd door een raad van bestuur waarvan de leden benoemd worden door de aartsbisschop van Luxemburg.

Meer nog dan de ingrepen op het vlak van de erkenning en de financiering van de erediensten, is de hervorming op onderwijsvlak belangrijk. Het merendeel der scholen in Luxemburg zijn staatsscholen. Deze officiële scholen verzorgen ook het godsdienstonderricht en de Luxemburgse overheid staat in voor het betalen van de leerkrachten godsdienst. Momenteel is het zo dat de financiering zo goed als alleen de leerkrachten van de cursus katholieke godsdienst ten goede komt. De leerkrachten protestantse godsdienst kunnen rekenen op een eerder bescheiden bijdrage (3.000 euro). De erkenning van de islamitische gemeenschap werd echter geacht ook onvermijdelijk tot gevolg te hebben dat ook voor islamonderricht moest worden gezorgd. Ook hier rezen vragen naar de draagkracht (financieel en organisatorisch) van eventuele uitbreidingen.

¹⁷⁴⁷ Artikel 2 van de conventie.

¹⁷⁴⁸ “Les communautés religieuses exercent leur culte librement et publiquement dans le cadre des droits et libertés constitutionnels et dans le respect de l’ordre public, des droits de l’homme et de l’égalité de traitement. Elles s’engagent à écarter de l’organisation de la communauté tout membre qui agit ou appelle à agir en violation de ces principes.” Convention entre l’État du Grand - Duché de Luxembourg et les communautés religieuses établies au Luxembourg. Artikel 2.

¹⁷⁴⁹ Een priester verzorgt er makkelijk 8 parochies. Vele kerken blijven dan ook onbenut of sluiten zelfs de deuren: “Le grand nombre d’églises affectées à l’exercice public du culte au Luxembourg - une situation analogue prévaut dans les autres États européens - ne correspond plus à la sociologie religieuse de ce pays et cela pour deux raisons. La première tient au tassement de la pratique religieuse. Le nombre de catholiques pratiquants réguliers est en baisse constante, même s’il peut y avoir affluence dans les lieux de culte les jours de fête religieuse ou encore lors de cérémonies à caractère familial. La deuxième raison est liée à une baisse sans précédent des vocations religieuses qui a entraîné le regroupement des deux cent soixante-quatorze paroisses en cinquante-sept communautés pastorales. Un prêtre peut être en charge de huit paroisses. Dans nombre d’églises, les célébrations ne se font plus de manière régulière et les édifices ne sont plus accessibles quotidiennement à la population.” Rapport du groupe d’experts chargé de réfléchir sur l’évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷⁵⁰ “Il sera créé par la voie législative un Fonds de la Gestion des Édifices Religieux du Culte Catholique, dénommé ci - après le Fonds, qui reprendra les charges et les fonctions actuellement assumées par les fabriques des églises et qui bénéficiera du même régime fiscal. Le Fonds reprendra notamment les fonctions de fournir aux frais nécessaires du culte, de payer l’honoraire des prédicateurs de l’avent, du carême et autres solennités, de pourvoir à la décoration et aux dépenses relatives à l’embellissement intérieur de l’église et de veiller à la conservation et à l’entretien des édifices affectés au culte catholique.” Convention entre l’État du Grand - Duché de Luxembourg et les communautés religieuses établies au Luxembourg.

Een vak, "éducations aux valeurs" zou de tot dan toe bestaande lessen "formation/éducation morale et sociale" et "instruction religieuse et morale" vervangen.¹⁷⁵¹ Er werd, door het "Ministère de l'Éducation nationale", voorgesteld dat, op basis van een "lastenboek", een nationale commissie een nieuw curriculum zou opstellen.

In sommige reacties werd gesproken over een ondergraven van de tot dan toe bestaande "religieuze basisrechten". Zo werd de piste die onder andere leiden kon tot het afschaffen van het vak godsdienstonderricht, en het vervangen door bijvoorbeeld een vak "waarden en normen" onaanvaardbaar geacht en gezien als een inbreuk op godsdienstvrijheid. Tegenstanders hekelden ook het verdwijnen van de keuzevrijheid, zagen er een aanval in op het culturele en religieuze pluralisme en de voorbode van een totale scheiding tussen kerk en staat. Gematigde tegenstanders vonden het systeem aanvaardbaar mits voldoende aandacht voor de specificiteit van elke denominatie. Drukkingsgroepen zoals "Fir de Choix",¹⁷⁵² maar ook de "Association Luxembourgeoise d'Enseignant(e)s d'Education Religieuse et Morale dans l'Enseignement Fondamental a.s.b.l."¹⁷⁵³ (Vereniging van ethiek- en godsdienstleerkrachten, afgekort ALERF) formuleerden bedenkingen bij het "waardenonderricht".

"Fir de Choix" verspreidde een persmededeling waarin het de medewerking afhankelijk maakte van een inbinden van wat omschreven werd als onaanvaardbare laïcistische revendicaties, van een "minorité bruyante",¹⁷⁵⁴ zoniet zou "un consensus pour un cours commun solide ne pourra pas être atteint". De "Commission consultative des Droits de l'Homme du Grand-Duché de Luxembourg" (CCDH) stelde dan weer voor¹⁷⁵⁵ het principe van de laïcité expliciet op te nemen.¹⁷⁵⁶

¹⁷⁵¹ "Le cours commun "éducation aux valeurs" aura comme objectif principal d'amener progressivement l'élève à confronter son vécu et sa quête de sens avec les grandes questions de l'humanité et avec des éléments de réponses issus de réflexions philosophiques et éthiques ainsi que des grandes traditions religieuses et culturelles. S'agissant d'un cours de l'enseignement public, le ministère veillera à ce que les procédures usuelles pour l'élaboration de programmes soient appliquées. Ainsi, les objectifs, compétences, contenus et méthodologies de cette nouvelle branche seront définis et formulés par une commission nationale de programmes et validés par le Ministre ayant l'éducation nationale dans ses attributions. Dans le contexte du développement curriculaire, le Ministère de l'Éducation nationale, de l'Enfance et de la Jeunesse entend mettre en place de nouvelles procédures qui garantiront la participation étroite de la société civile. Il va de soi qu'un futur Conseil des Cultes comptera parmi les acteurs à être consultés régulièrement sur les questions philosophiques et religieuses. Le cours commun sera intégré dans le plan d'études comme branche régulière. Il sera assuré, en application du cadre législatif actuel de l'Éducation nationale : - dans l'enseignement fondamental, par un enseignant ou, le cas échéant, par un chargé de cours de la réserve nationale des suppléants ; - dans l'enseignement secondaire, par les enseignants des deux branches actuelles et, à moyen terme par des enseignants spécialisés."

¹⁷⁵² Fir de Choix omschrijft zich als "ass eng onafhängeg Initiativ, déi sech als Plattform versteet fir all déi Bierger, déi sech fir d'Erhale vum Choix tëscht der „Education morale et sociale“ an dem Reliounsunterricht an der öffentlecher Schoul asetzen."

¹⁷⁵³ Die „Association Luxembourgeoise d'Enseignant(e)s d'Education Religieuse et Morale dans l'Enseignement Fondamental A.s.b.l.“, is „eine Interessenvertretung, welche sich als Ziel die Verteidigung der sozialen, moralischen, beruflichen und materiellen Interessen der Religionslehrer (innen) setzt.“

¹⁷⁵⁴ "Les représentants de l'instruction religieuse et morale sont prêts à coopérer de manière constructive ... alors que l'autre camp ne semble s'y mettre que s'ils peuvent imposer unilatéralement leur concept laïciste."

¹⁷⁵⁵ L'État luxembourgeois et la laïcité. Avis 1/2015.

¹⁷⁵⁶ "Pour renforcer la prise de conscience de l'importance de la relation « droits de l'homme - laïcité », la CCDH s'exprime pour une inscription claire et précise du principe de laïcité dans la constitution au même titre que l'article 1er de la constitution énonce que « Le Grand-Duché de Luxembourg est un État démocratique, libre, indépendant et indivisible ».

De Luxemburgse casus toont aan dat indien politieke bereidwilligheid gevonden wordt, aanpassingen aan een bestaand systeem van erkenning en financiering van de erediensten, en van het levensbeschouwelijk onderwijs mogelijk zijn.